

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΤΜΗΜΑΤΑ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΙΑΤΡΙΚΗΣ, ΒΙΟΛΟΓΙΑΣ, ΚΟΙΝΩΝΙΟΛΟΓΙΑΣ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΒΙΟΗΘΙΚΗ»

**ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΔΙΚΕΥΣΗΣ
ΤΗΣ**

ΕΙΡΗΝΗΣ ΠΡΟΒΙΔΟΥ

ΜΕ ΤΙΤΛΟ

**«ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ, ΗΘΙΚΗ ΙΣΧΥΣ ΚΑΙ
ΒΙΟΗΘΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ»**

**ΡΕΘΥΜΝΟ
ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΣ 2011**

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	3
ABSTRACT	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ	10
ΤΙ ΕΙΝΑΙ ΔΙΚΑΙΩΜΑ	10
ΤΑ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΙΚΑ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΑ	18
ΗΘΙΚΗ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ	25
Η ΑΥΤΟΝΟΜΙΑ ΣΤΗΝ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ	29
ΑΞΙΕΣ ΠΟΥ ΘΕΜΕΛΙΩΝΟΥΝ ΚΑΙ ΚΑΘΟΡΙΖΟΥΝ ΤΗΝ ΗΘΙΚΗ	
ΣΠΟΥΔΑΙΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗΣ.	33
Η ΕΓΓΕΝΗΣ ΑΞΙΑ ΤΗΣ ΖΩΗΣ ΚΑΙ Η ΑΡΧΗ ΤΗΣ ΜΗ ΒΛΑΒΗΣ	34
ΑΝΑΓΚΕΣ, ΕΠΙΘΥΜΙΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ	42
ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΗ: ΗΘΙΚΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ Ή ΕΥΘΥΝΗ;	44
ΒΙΟΗΘΙΚΕΣ ΠΡΟΕΚΤΑΣΕΙΣ	49
ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΝΗΜΕΡΗΣ ΣΥΓΚΑΤΑΘΕΣΗΣ	49
ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΠΙΛΟΓΗΣ	51
ΤΟ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑ ΤΗΣ ΊΣΗΣ ΠΡΟΣΒΑΣΗΣ	52
ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΕΡΓΑΛΕΙΟΠΟΙΗΣΗΣ	54
ΤΟ ΖΗΤΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΒΕΛΤΙΩΣΗΣ ΜΕ ΤΗ ΧΡΗΣΗ ΤΩΝ ΑΝΑΠΑΡΑΓΩΓΙΚΩΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΩΝ.	56
ΕΠΙΛΟΓΟΣ	58
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	62

Περίληψη

Οι διάφορες βιοτεχνολογικές εφαρμογές που είναι διαθέσιμες σήμερα κατά την άσκηση της αναπαραγωγής καθιστούν την απόκτηση ενός παιδιού ένα ζήτημα επιλογής αλλά και ελέγχου, στα πλαίσια της αναπαραγωγικής ελευθερίας και του δικαιώματος στην αναπαραγωγή. Η εφαρμογή της νέας γενετικής γνώσης συνεισφέρει σημαντικά στην εδραίωση μιας ισχυρής ιδεολογίας της γονεϊκότητας ως μια βιολογικά επιβεβλημένη παρά μια κοινωνική σχέση, μέσα από τις επιλογές που προσφέρει, θέτοντας τη βάση για προβληματισμό ως προς τα όρια και το περιεχόμενο της αναπαραγωγικής ελευθερίας, ή αλλιώς του δικαιώματος στην αναπαραγωγή, όχι μόνο υπό τη στενή νομική του έννοια αλλά από ηθικής και ειδικότερα βιοηθικής προβληματικής.

Λίγες αποφάσεις είναι μόνο προσωπικές και η απόφαση για την γονεϊκότητα ή τη μητρότητα έχουν αιτιακές επιρροές – οικογενειακές, θρησκευτικές και κοινωνικές- οι οποίες μπορεί να είναι δυσδιάκριτες μερικές φορές αλλά είναι πραγματικές και καθόλου απλές, γι αυτό η αναπαραγωγή ως απόφαση δεν αντιπροσωπεύεται μόνο από μια επιλογή θετική ή αρνητική η οποία προστατεύεται από το νόμο ως δικαίωμα, ενώ οι αρχές που θα πρέπει να τη διέπουν αφορούν άμεσα τη βιοηθική καθώς η αποτίμησή τους θα δώσει και ένα συμπέρασμα για τη ηθική βαρύτητα μιας κατά τα άλλα φυσιολογικής/βιολογικής δυνατότητας του ανθρώπου. Η παρούσα εργασία σκοπό έχει να θέσει ένα προβληματισμό ως προς την επικρατούσα αντίληψη της αναπαραγωγής ως δικαίωμα και θα προσπαθήσει να ερευνήσει κατά πόσο αυτή η αντίληψη αποδίδει την πραγματικότητα της αναπαραγωγής ως κοινωνικής πρακτικής σήμερα. Αρχικά γίνεται μια προσπάθεια προσέγγισης του θέματος της εργασίας και του πεδίου στο οποίο πρέπει να πραγματευθεί. Αναφέρονται οι λόγοι για τους οποίους η αναπαραγωγή ενδιαφέρει την βιοηθική, οι οποίοι σχετίζονται άμεσα με τις εξελίξεις στην βιοτεχνολογία.

Στη συνέχεια, το πρώτο μέρος πραγματεύεται την έννοια των ανθρωπίνων δικαιωμάτων από φιλοσοφική σκοπιά και ποια είναι η λειτουργία τους αναφορικά με την ανθρώπινη αναπαραγωγή. Η ανάλυση αυτή θα αφορά την λειτουργία τους με βάση το βουλευτικό στοιχείο του δρώντα και τις αρχές που καθίστανται το καθοριστικό στοιχείο για την τεκμηρίωση τους σε σχέση με την αναπαραγωγή. Θα ακολουθήσει η ανάλυση της έννοιας του δικαιώματος στην αναπαραγωγή με το σκεπτικό της νομοθετικής οπτικής και πως αυτό εμφανίζεται στα διεθνή κείμενα στα οποία αναφέρεται αλλά και στο ελληνικό σύνταγμα επίσης, το οποίο και οριοθετεί το θετικό από το αρνητικό δικαίωμα στην αναπαραγωγή.

Στο δεύτερο μέρος ερευνάται η ηθική της αναπαραγωγής με βάση την αρχή της αυτονομίας, και των αξιών που χρησιμοποιούνται για τη διεκδίκηση ενός τέτοιου δικαιώματος και αν η αναπαραγωγή ως θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα θα μπορούσε να δικαιολογήσει οποιεσδήποτε επιλογές των υποψήφιων γονέων σε σχέση με τις ηθικές αρχές που θα πρέπει να καθοδηγούν κάθε αναπαραγωγική επιλογή.

Τίθεται το ζήτημα της αναπαραγωγικής ελευθερίας σε αντιπαράθεση με τις αρχές της ωφέλειας και της μη βλάβης, καθώς η σημασία της αρχής της μη βλάβης είναι καθοριστική ως προς την θεμελίωση της αναπαραγωγικής ελευθερίας, καθώς θέτει τα όρια δράσης του κάθε ατόμου στην απόκτηση παιδιών, φέρνοντας στο προσκήνιο το ζήτημα της γονικής υπευθυνότητας, ως τον καταλυτικό παράγοντα που προσδίδει στην αναπαραγωγή την απαραίτητη νομιμοποίηση σε κάθε περίπτωση.

Συμπερασματικά όταν αναφερόμαστε σε ένα ηθικό δικαίωμα στην αναπαραγωγή, ουσιαστικά αναφερόμαστε στην επιθυμία και την ανάγκη των ανθρώπων να συνεχίσουν να ζουν μέσω των απογόνων τους. Η αξίωση να ικανοποιηθεί μια τέτοια ανάγκη ως δικαίωμα ή ως απεριόριστη ελευθερία θέτει ζητήματα ηθικής νομιμοποίησης ως προς τα αποτελέσματα που μπορεί να φέρει μια τέτοια αντιμετώπιση, καθώς η ελαχιστοποίηση του τυχαίου στη ζωή μας καθιστά περισσότερο αναγκαία και επιτακτική την αξιολόγηση της έννοιας της επιλογής ως προς τις αποφάσεις μας.

Abstract

Nowadays Reprogenetics using the latest technological advancements and making them available to be used by everyone, in the context of the procreative liberty and the right to procreate, has transformed procreation into a matter of choice for those who wish to have a child, offering at the same time the sense of the power to do so.

The use and application of this new genetic knowledge has contributed substantially to the establishment of new and influential ideology of parenthood, rather as a biologically imposed relationship than a social one. Through the technologies it offers, it brings about the foundation for questioning not only the limits, but the context as well, of the procreative liberty or the right to procreate, not only in a narrow legal sense, but from an ethical and especially a bioethical perspective.

Only a few of the decisions that we make, are deeply personal, and to decide to have a child carries family, religious and social weight, which most of the times is subtle and difficult to notice but nevertheless real and complicated. Thus the decision for procreation doesn't only consist of a negative and a positive component that the law protects as a right, but it also consists of principles used to give ethical weight and foundation to that decision, as it is evaluated in the bioethical context.

Aim of this paper is to set a questioning regarding the prevailing understanding of procreation as a right, and will try to explore whether this notion renders the fact of procreation as a social practice nowadays.

First we try to set the context that this paper will discuss, and then we mention the reasons that make procreation a bioethical issue and are related to bio technological advancements and reprogenetics.

In the first chapter we discuss the human rights concept from a philosophical perspective and their relation to the human procreation.

This analysis discusses their function based on the will of the agent and the principles that render them as the basic element for their documentation regarding procreation. Then follows the analysis of the notion of the right to procreate from the legislative perspective, and how this is presented in the international charts that are mentioned and the national legislature, which sets limits between the positive and the negative right to procreate.

The second part of this paper, explores the bioethical weight of autonomy and other principles that are used as the ground for asserting a right to procreate, and the possibility for any decision that can be made to be justified in this context, along with other values. The importance of the non maleficence principle is fundamental to the justification of the procreational liberty, and it is discussed as it poses the limits for the action of procreation using this kind of liberty, as it brings about the factor of parental responsibility, as the catalytic factor which gives procreation the necessary legitimacy in any case.

In conclusion whenever we refer to a moral right in procreation, the fact is that we refer to the desire and the need of man to continue to exist through his descendants. The claim to satisfy such a need as a right or as an unlimited freedom, poses issues of ethical justification regarding the results it can produce, as the minimizing of chance in our life renders the evaluation of the notion of choice more necessary and an imperative, in our decision making process.

Εισαγωγή

Εκκινώντας από την αντίληψη ότι η ηθικότητα αφορά στο δέον της πράξης, από την εποχή του Σωκράτη ακόμη, όπου η ηθική είναι περισσότερο πράξη παρά θεωρία, βλέπουμε ότι η κοινωνική συμβίωση εμπεριέχει ηθικές αξιώσεις για το πώς πρέπει να ζούμε και να πράττουμε, μέσα από κοινά αποδεκτές αρχές και αξίες οι οποίες μπορούν να δώσουν τη δυνατότητα στον δρώντα να δικαιολογήσει και να θεμελιώσει τις επιλογές του αλλά και τις πράξεις στις οποίες κατέληξε, και οι οποίες δεν αφορούν πάντα μόνο τον ίδιο αλλά έχουν επιπτώσεις και σε άλλα πρόσωπα στα οποία θα πρέπει να τις τεκμηριώσει και να τις δικαιολογήσει.

Η πρακτική αυτή πλευρά της ηθικής δίνει τα εργαλεία για την επίλυση ηθικών προβλημάτων αλλά και διλημμάτων τα οποία δημιουργούνται όταν δύο ή περισσότερες αξίες συγκρούονται πχ κατά τη διαδικασία λήψης μιας απόφασης για την απόκτηση ενός παιδιού με την βοήθεια της γενετικής τεχνολογίας λόγω παθολογικών καταστάσεων, όπου τίθεται ζήτημα σεβασμού της αυτονομίας του υποψήφιου γονέα από τη μια και της ευημερίας του μελλοντικού παιδιού από την άλλη.

Στις μέρες μας μεγάλο ενδιαφέρον έχει προκύψει από την πρωτόγνωρη δύναμη που προσφέρουν οι σύγχρονες τεχνολογίες για την υποβοηθούμενη αναπαραγωγή στους υποψήφιους γονείς, αλλά και οι δύσκολες επιλογές που προκύπτουν όταν οι σύγχρονες τεχνολογίες για την υποβοηθούμενη αναπαραγωγή και η γενετική γνώση συναντώνται.

Ο όρος Reprogenetics που γεννήθηκε από αυτή την συνεργασία Αναπαραγωγικών και Γενετικών Τεχνολογιών¹, συμβολίζει μια θεμελιώδη αλλαγή κατεύθυνσης από μια κατάσταση όπου η γέννηση, ο θάνατος, η ασθένεια και η αναπηρία συμβαίνουν από τύχη σε μια κατάσταση όπου οι επιλογές μας, μας επιτρέπουν να αποφύγουμε ή να τροποποιήσουμε το φαινομενικά "αναπόδραστο" της φύσης του ανθρώπου και του

---

¹ Simonstein, F. (2009). *Reprogen- Ethics and the Future of Gender, International Library of Ethics, Law, and the new Medicine*. (F. Simonstein, Ed.) Springer.

κόσμου όπως τον αντιλαμβανόμαστε. Μαζί οι δύο τεχνολογίες μπορούν να εμποδίζουν ή να διασφαλίσουν την κληρονομικότητα συγκεκριμένων γονιδίων σε ένα παιδί. Το Reprogenetics προσφέρει τη δυνατότητα απόκτησης παιδιών χωρίς αναπηρίες, ενώ ταυτόχρονα μπορεί να προλειάνει το έδαφος για γενετικά βελτιωμένες μελλοντικές γενιές ανθρώπων, καθώς το κίνητρο που καλλιεργούν αυτές οι τεχνολογίες στηρίζεται στην επιθυμία των γονέων να δώσουν όλα τα πιθανά πλεονεκτήματα στα παιδιά τους.

Ενώ αυτές οι τεχνολογίες είναι ευρέως αποδεκτές ως προς τις κληρονομικές ασθένειες και αναπηρίες που αντιμετωπίζουν, ωστόσο η πληθώρα των γενετικών πληροφοριών που δημιουργείται καθημερινά προσφέρει όλο και περισσότερες επιλογές για προγεννητικό έλεγχο για όλο και πιο σπάνιες ασθένειες, αυξάνοντας κατά πολύ το εύρος των επιλογών των μελλοντικών γονέων σε αυτό το επίπεδο. Οι υπηρεσίες που μπορεί να προσφέρουν για ασθένειες ή αναπηρίες που είναι ήπιες ή ακόμη και θεραπεύσιμες, θέτουν αρκετές φορές υπό αμφισβήτηση το ηθικό υπόβαθρο τους, καθώς προβάλλεται πιο έντονα ο εμπορικός τους χαρακτήρας και λιγότερο ο ανθρωπιστικός και ιατρικός.

Η δυνατότητα δημιουργίας παιδιών είτε με χρήση γενετικού υλικού από τρίτα άτομα (δότες), είτε με τη χρήση των ωαρίων από έμβρυα που έχουν αποβληθεί, η δυνατότητα δημιουργίας τεχνητής μήτρας ή τεχνητών γαμετών² μέσα από τη χρήση αδιαφοροποίητων βλαστοκυττάρων, η αναπαραγωγική κλωνοποίηση, η ευγονική μέσω των προγεννητικών εξετάσεων, η επιλογή φύλου, καθώς και η δυνατότητα της φέρουσας ή της υποκατάστατης μητέρας, είναι κάποιες από τις νέες αναπαραγωγικές επιλογές που προσφέρει η σύγχρονη τεχνολογία σε συνδυασμό με τη γενετική γνώση.

Αυτές οι επιλογές εκκινούν αναθεωρήσεις για τον εαυτό μας και ειδικότερα πως αντιλαμβανόμαστε την έννοια της ευθύνης, διότι η

---

² Newson, A. J., & C, S. A. (2005). Reproduction Artificial gametes: new paths to parenthood? *Journal of Medical Ethics* , 31 (3), 184-186.

διάκριση του ενδεχομενικού από το επιλεγμένο, και ο τρόπος με τον οποίο αναλαμβάνουμε την ευθύνη σχετίζεται άμεσα και καίρια με την ταυτότητα μας ως ηθικούς δρώντες.

Υπ' αυτή την έννοια είναι δυνατόν να τεθεί το ερώτημα κατά πόσο η ευθύνη του ανθρώπου μπορεί να ακολουθήσει το εύρος των επιλογών που προσφέρει η Reprogenetics, όταν μπορεί να ελέγξει αλλά και να μεταφέρει και να χειραγωγήσει χαρακτηριστικά, ανθρώπινα γνωρίσματα (χρώμα ματιών, ύψος, φύλο) που εμφανίζονται μέσω της φυσικής επιλογής και των κανόνων της κληρονομικότητας στο ελεγχόμενο πεδίο της επιστήμης και της τεχνολογίας.

Οι εξελίξεις στην βιοτεχνολογία και οι εφαρμογές της που είναι διαθέσιμες για την άσκηση της αναπαραγωγής καθιστούν την απόκτηση ενός παιδιού ένα ζήτημα επιλογής αλλά και ελέγχου, στα πλαίσια της αναπαραγωγικής ελευθερίας και του δικαιώματος στην αναπαραγωγή. Η εφαρμογή της νέας γενετικής γνώσης δημιουργεί νέες κοινωνικές σχέσεις αλλά και επιλογές, θέτοντας τη βάση για προβληματισμό ως προς τα όρια και το περιεχόμενο της αναπαραγωγικής ελευθερίας, ή αλλιώς του δικαιώματος στην αναπαραγωγή, όχι υπό τη στενή νομική του έννοια αλλά από ηθικής και ειδικότερα βιοηθικής προβληματικής.

Η απόφαση για αναπαραγωγή δεν αντιπροσωπεύεται μόνο από μια επιλογή θετική ή αρνητική εκ μέρους του ατόμου, η οποία προστατεύεται από το νόμο ως δικαίωμα. Καθώς η τεχνολογική και επιστημονική πρόοδος θα συνεχίσει να προοδεύει και να αυξάνει τις δυνατότητες της να παρεμβαίνει στην ανθρώπινη αναπαραγωγή, ο άνθρωπος έχει και θα έχει περισσότερο στο μέλλον τη δυνατότητα να ικανοποιήσει την ανάγκη του να αναπαραχθεί, υπό όρους.

Το δικαίωμα στην αναπαραγωγή ενώ είναι αναγκαία προϋπόθεση του δικαιώματος δημιουργίας οικογένειας, έχει συγχρονιστεί με τις αναδυόμενες τεχνολογίες και έχει φτάσει να αντιπροσωπεύει ένα δικαίωμα στον αυτοκαθορισμό. Ωστόσο αυτό δεν το καθιστά απόλυτο ή απεριόριστο.

Η εργασία αυτή θα αναλύσει την ηθική ισχύ που έχει η άσκηση της αναπαραγωγής του ανθρώπου με τη βοήθεια των τεχνολογιών της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής και θα δείξει ότι η τεκνοποίηση είναι μια βαθιά κοινωνική πράξη της οποίας το ηθικό φορτίο δεν βρίσκεται στη βιολογική αναπαραγωγή και μεταβίβαση του γενετικού υλικού του ανθρώπου, αλλά ότι η ηθική της αναπαραγωγής αφορά περισσότερο την ευθύνη προς τον απόγονο και ο καλύτερος τρόπος για να επιτευχθεί αυτό είναι η σωστή εκπαίδευση του κοινωνικού συνόλου, η οποία θα προστατεύσει την αυτονομία λήψης απόφασης από τη μια, και θα αυξήσει την αναπαραγωγική υπευθυνότητα από την άλλη.

Η επίκληση των δικαιωμάτων στην αναπαραγωγή και τα επιχειρήματα που αναπτύσσονται για να δικαιολογήσουν την αξίωση βοήθειας – τη πιο κοινή δικαιολόγηση για την ύπαρξη και λειτουργία των νέων αναπαραγωγικών τεχνολογιών – δε διασφαλίζει τα συμφέροντα των μελλοντικών παιδιών, ούτε προωθεί την γνήσια αυτονομία των υποψήφιων γονέων, καθώς η ολοένα και αυξανόμενη αποδοχή τους έχει προκαλέσει το παράδοξο της μείωσης της ελευθερίας της επιλογής των ανθρώπων καθώς σε πολλές χώρες έχουν αλλάξει οι συνήθειες προσδοκίες για τις αναπαραγωγικές επιλογές που υπάρχουν, ακριβώς λόγω του ότι οι επιλογές είναι τόσο πολλές που καθίστανται πιεστικές στην εφαρμογή τους.

Δικαιώματα και αναπαραγωγή

Τι είναι δικαίωμα

Η ανθρώπινη φύση είναι η βάση της ηθικότητας. Αυτό που οφείλουμε να κόνουμε βασίζεται σε αυτό που είμαστε.

Τα δικαιώματα είναι οι θεμελιώδεις κανονιστικοί κανόνες για το τι επιτρέπεται στους ανθρώπους ή οφείλεται στους ανθρώπους, σύμφωνα με κάποιο νομικό σύστημα, κοινωνική σύμβαση, ή ηθική θεωρία.

Ως ιστορική έννοια είναι μια ιδέα κλειδί στην πολιτική και ηθική θεωρία, η οποία θεμελιώνεται στην έννοια του "προσώπου" και της "αξιοπρέπειας του",³ της αξίας του ως ανθρώπινου όντος⁴.

Μέσα από τις αρχές της ισότητας και της δικαιοσύνης, είναι ισότιμα, αναφαίρετα και οικουμενικά, τα δικαιώματα λειτουργούν ως μέσα για την προστασία της αξίας του ανθρώπου αλλά και ως μέσα για την κανονιστική του δράση, βοηθώντας στην πραγματοποίηση αφηρημένων αξιών όπως η ελευθερία, η ισότητα και η ασφάλεια μέσα από συγκεκριμένες κοινωνικές πρακτικές, και δεν πρέπει να συγχέονται με τις αξίες ή προσδοκίες που υπόκεινται σ'αυτά ή με την απόλαυση του αντικειμένου του δικαιώματος.⁵

Ο άνθρωπος γεννιέται με δικαιώματα. Η κτήση των δικαιωμάτων είναι φυσική, καθώς η ίδια η φύση του ανθρώπου προϋποθέτει την ύπαρξη ή τουλάχιστον την αναγνώριση αυτού του πρόσθετου χώρου ηθικής κυριαρχίας του ατόμου. Είναι νόρμες που λειτουργούν σε πολιτικό και όχι διαπροσωπικό επίπεδο, είναι μόνο αρνητικά δικαιώματα απέναντι στις εκάστοτε κυβερνήσεις, θέτοντας ελάχιστα standards.⁶

Ο ρόλος τους ως προς τις διαπροσωπικές και κοινωνικές σχέσεις των ανθρώπων και ο σκοπός που έχουν αφορά την ρύθμιση αυτών των σχέσεων αλλά και την κατοχύρωση και προστασία των ατόμων κατά την αναζήτηση και πραγμάτωση τους ως αυτοσκοπούς.⁷

---

³ Griffin, J. (2008). *On Human Rights*. New York: Oxford University Press.

⁴ Kuçuradi, I. (2008). The concept of human dignity and human rights. Kuçuradi, I. (2008). *The concept of human dignity and human rights*.

⁵ Donnelly, J. (2003). *Universal Human Rights in Theory and Practice*. Cornell University Press.

⁶ Nickel, J. W. (2007). *Making sense of human rights*. Blackwell Publishing; <http://plato.stanford.edu/entries/rights-human>

⁷ Χρυσογόνης, Κ. (2006). *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

Ο Wesley Hohfeld⁸ αναλύοντας τα στα βασικά συστατικά στοιχεία τους τα ταξινομήσε σε τέσσερα είδη. Αυτά τα βασικά "στοιχεία" τους είναι το προνόμιο, η αξίωση, η εξουσία, και η ασυλία. Κάθε στοιχείο έχει τη δική του λογική μορφή και μπορεί το καθένα ξεχωριστά να είναι δικαίωμα καθαυτό, ακόμη και όταν είναι τμήμα ενός πιο περίπλοκου "μορίου".

Ο διαχωρισμός τους από τον Lyons (1970) σε ενεργητικά και παθητικά απεικονίζουν την Χοφελντιανή διάκριση όπου η ελευθερία και η εξουσία είναι "ενεργητικά" δικαιώματα τα οποία οι κάτοχοι τους ασκούν. Η αξίωση και η ασυλία είναι "παθητικά" δικαιώματα τα οποία οι κάτοχοι τους απλά απολαμβάνουν.

Ο διαχωρισμός τους σε αρνητικά και θετικά δικαιώματα βοηθά στην κανονιστική τους ανάλυση από θεωρητικούς και ειδικότερα από αυτούς που τείνουν προς τον φιλελευθερισμό. Ο κάτοχος ενός αρνητικού δικαιώματος έχει δικαίωμα να μην παρεμβαίνει κανείς όταν το ασκεί, ενώ ο κάτοχος ενός θετικού δικαιώματος έχει δικαίωμα στην παροχή κάποιου αγαθού ή υπηρεσίας.⁹

Πέρα από τη δομή τους αυτό που έχει σημασία είναι και η λειτουργία τους, τι δηλαδή προσφέρουν σε αυτούς που τα κατέχουν.

Δηλώσεις μεγάλων θεωρητικών δίνουν μια ανάλυση ποια στοιχεία από την ανάλυση των δικαιωμάτων του Χόφελντ είναι δικαιώματα:

- Έχω δικαίωμα σημαίνει ότι έχω μια "έγκυρη αξίωση" ¹⁰
- "Με την πιο αυστηρή έννοια" όλα τα δικαιώματα είναι αξιώσεις¹¹

---

⁸ Hohfeld, W. (1919). *Fundamental Legal Conceptions And Other Legal Essays*. (w. w. Cook, Ed.) New Haven: Yale University Press.

⁹ Wenar, L. (2010). *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from Stanford Encyclopedia of Philosophy: <http://plato.stanford.edu/archives/fall2010/entries/rights>

¹⁰ Feinberg, J. (1980). The Nature and Value of Rights. In J. Feinberg, *Rights, Justice and the Bounds of Liberty*. Princeton University Press.

¹¹ Hohfeld, W. (1919). *Fundamental Legal Conceptions And Other Legal Essays*. (w. w. Cook, Ed.) New Haven: Yale University Press, p36.

- "Ένα δικαίωμα, με την πιο σημαντική έννοια της λέξης, είναι ο συνδυασμός μιας ελευθερίας και μιας αξίωσης"¹²

Για τον Nagel τα αρνητικά δικαιώματα ως (μορφές ελευθερίας ή ορθής κρίσης) στα οποία δεν μπορεί το κράτος ή οι άλλοι άνθρωποι να παρέμβουν, δεν είναι αυτονόητα ή αυταπόδεικτα. Θεωρεί ότι είναι πλευρές του status, το οποίο δεν είναι εξαρτημένο από τις κοινωνικές πρακτικές, αλλά μια οικουμενική κανονιστική κατάσταση, που συναπαρτίζεται από αυτό που είναι επιτρεπτό ή μη, το οποίο συνίσταται στο είδος των δικαιολογήσεων που απαιτούνται για την ανεμπόδιστη πραγμάτωση των επιθυμιών των ανθρώπων. Αυτό το ηθικό κανονιστικό status είναι μη-σωρρευτικό και κατέχεται από όλα τα πρόσωπα, είναι δηλ το αγαθό το οποίο δεν αναδιανέμεται ούτε αυξάνεται σε ποσότητα, καθιστώντας την ύπαρξη ηθικών δικαιωμάτων ανεξάρτητη από την πολιτική τους αναγνώριση ή επιβολή αλλά υποκείμενο στην ηθική δικαιολόγηση.

Τα δικαιώματα είναι ένα μη- παράγωγο και θεμελιώδες στοιχείο της ηθικότητας, και εμπεριέχουν μια μορφή αναγνώρισης της αξίας κάθε ατόμου.¹³

Για το ζήτημα της ύπαρξης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων αλλά και τι σημαίνει ανθρώπινα δικαιώματα ως προς την εννοιολογική τους διάσταση ο Gewirth δηλώνει ότι με βάση την ταξινόμηση που έκανε ο Hohfeld τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι πρωταρχικά δικαιώματα-αξιώσεις, και ότι συνεπάγονται σύστοιχα καθήκοντα από τους άλλους ανθρώπους να δρουν ή να μην παρεμβαίνουν ανάλογα με το τι απαιτείται από το δικαίωμα ώστε να το κατέχει κάποιος.

---

¹² Mackie, J. (1984). "Can there be a Rights-Based Moral Theory?". In J. Waldron, *Theories of Rights*.

¹³ Nagel, T. (2002). *Personal rights and public space*. In T. Nagel, *Concealment and exposure: and other essays*. Oxford University Press.

Σχηματικά η πλήρης δομή ενός δικαιώματος-αξίωση δίδεται από τον τύπο:

Ο Α έχει ένα δικαίωμα στο Χ έναντι του Β λόγω του Υ

Τα πέντε βασικά στοιχεία του δικαιώματος είναι: πρώτον, το *Υποκείμενο* (Α) του δικαιώματος, το πρόσωπο που έχει το δικαίωμα · δεύτερον, η *Φύση* του δικαιώματος · τρίτον, το *Αντικείμενο* (Χ) του δικαιώματος, δηλ. σε τι αφορά το δικαίωμα · τέταρτον, ο *Αποδέκτης* (Β) του δικαιώματος, το άτομο ή άτομα που έχουν το συσχετικό καθήκον· πέμπτον η *Δικαιολογητική Βάση* ή το *Θεμέλιο* (Υ) του δικαιώματος.

Εδώ γίνεται αντιληπτό ότι το Υποκείμενο και ο Αποδέκτης του δικαιώματος είναι πάντα άνθρωποι (αν και σε μερικές περιπτώσεις είναι πολιτικοί θεσμοί), ενώ τα αντικείμενα ή αντικειμενικοί σκοποί των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι ιδιαίτερα σημαντικά είδη αγαθών, δηλαδή αναγκαίοι όροι της ανθρώπινης πράξης.

Η φύση λοιπόν των ανθρωπίνων δικαιωμάτων σύμφωνα με τον Gewirth συνίσταται σε "*προσωπικά προσανατολισμένες, κανονιστικά αναγκαίες ηθικές απαιτήσεις.*"

Ο ορισμός αυτός καταδεικνύει ότι τα ανθρώπινα δικαιώματα επειδή απευθύνονται ταυτόχρονα σε διακριτά πρόσωπα αλλά και σε όλα τα πρόσωπα αυτό τα καθιστά καθολικής ισχύος, όπου η κανονιστικότητα των αναγκών ενέχει τον εγγυητικό χαρακτήρα της ηθικής βάσης πάνω στην οποία όλοι πρέπει να συμμορφωθούν για να μπορούν να αξιώνουν ισοκρατικά την προώθηση των σημαντικών αναγκών αγαθών, ή αξιώσεων που έχουν έναντι των άλλων ανθρώπων, μέσα από τις σχέσεις που δημιουργούν οι όροι αυτοί. Και οι σχέσεις αυτές είναι ανάμεσα στα Υποκείμενα και στα Αντικείμενα ή αντικειμενικούς σκοπούς των δικαιωμάτων, ανάμεσα στα Αντικείμενα και την Δικαιολογητική τους Βάση, και ανάμεσα στα Υποκείμενα και τους Αποδέκτες τους,

καθιστώντας έτσι δυνατή την απόκτηση των αναγκαίων αγαθών από τον καθένα και εξίσου για όλους.

Από αυτό έπεται ότι δικαιολογητική βάση ή το θεμέλιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι μια κανονιστική ηθική αρχή που σκοπό έχει να εδραιώσει ότι κάθε άνθρωπος ώφειλε ηθικά, ως ζήτημα κανονιστικής αναγκαιότητας, να έχει τα αναγκαία αγαθά ως κάτι το οποίο δικαιούται προσωπικά, και το οποίο μπορεί να αξιώσει από τους άλλους ως οφειλόμενο.

Ο Gewirth αναζητώντας την αρχή που θα λειτουργήσει ως δικαιολογητική βάση για να αποδείξει ότι κάθε άτομο δικαιούται ηθικά να έχει τα αναγκαία αγαθά για τη δράση του, είδε ότι όλες οι ηθικές αρχές έχουν να κάνουν με το δέον της πράξης, κατά συνέπεια η ανθρώπινη πράξη καθίσταται η ανεξάρτητη μεταβλητή όλης της ηθικής, δεδομένου ότι σε κάθε πράξη λογικά υπάρχουν αξιολογικές και δεοντολογικές κρίσεις που γίνονται από τους δρώντες, προσδίδοντας στην πράξη κανονιστική δομή, από τις οποίες προκύπτει μια έσχατη ηθική αρχή της οποίας η άρνηση οδηγεί τον δρώντα σε αυτο-αντίφαση.

Η ανθρώπινη πράξη λοιπόν σε συνδυασμό με την ορθολογικότητα είναι οι ανεξάρτητες μεταβλητές που δικαιώνουν την υπέρτατη αρχή της ηθικότητας. Η ανθρώπινη πράξη ενέχει την εκούσια βούληση και τη σκοπιμότητα, οι οποίες δίνουν αυτονομία ή ελευθερία στον άνθρωπο να αξιολογήσει τους στόχους του, προσδίδοντας του αξία ή αξιοπρέπεια, η οποία εκφράζεται μέσα από τα ανθρώπινα δικαιώματα καθιστώντας τον ικανό ως ηθικό δρώντα να ελέγξει τη ζωή του, και να επιδιώξει αποτελεσματικά τους σκοπούς του χωρίς να ετεροκαθορίζεται. Μ' αυτό τον τρόπο, η δράση είναι ταυτόχρονα και η μεταφυσική και η ηθική βάση της ανθρώπινης αξιοπρέπειας.¹⁴

---

¹⁴ Gewirth, A. (1984). The epistemology of human rights. *Social Philosophy & Policy*, 1 (2), 1-24.

Ένα ηθικό δικαίωμα από εργαλειακή οπτική είναι το εργαλείο που θα προάγει ηθικά αξιόλογους στόχους. Ωστόσο τα ηθικά δικαιώματα από τη φύση τους εμπεριέχουν περιορισμούς ως προς την μεγιστοποίηση του αγαθού ή τη δυνατότητα των δρώντων να μεγιστοποιήσουν το αγαθό τους, καθώς συγκρούονται μεταξύ τους ως προς το μέγεθος και την σημασία του αγαθού που ζητούν να προστατεύσουν. Συνεπώς όλα τα δικαιώματα έχουν ηθικό κόστος, αφού όταν διατυπώνουμε ως αρχή ένα ηθικό δικαίωμα αυτοδίκαια περιορίζουμε την ικανότητα μας στην αναζήτηση μας του αγαθού, λόγω της πιθανότητας να συγκρούεται με άλλα ηθικά δικαιώματα ή να συγκρούεται με ένα άλλο αγαθό.¹⁵

Το θεμελιώδες δικαίωμα κάποιου να αναπαραχθεί και με αυτό τον τρόπο να δώσει νόημα στη ζωή του συγκρούεται με το θεμελιώδες δικαίωμα του μελλοντικού ενήλικα σε μια ζωή που να είναι για αυτόν καλή. Η δική του ζωή ως αγαθό συγκρούεται με το αγαθό της ζωής του παιδιού, καθιστώντας έτσι τον προσδιορισμό του δικαιώματος στην αναπαραγωγή ηθικά προβληματικό όταν πρόκειται να τεθεί ζήτημα βλάβης ή ζημίας ως αποτέλεσμα της άσκησης του δικαιώματος.

Το ηθικό δικαίωμα λειτουργεί ως η βάση του δικαιώματος στο νομικό δικαίωμα, είναι ένα δικαίωμα που προϋπάρχει της απαίτησης να καταστεί νομικό δικαίωμα. Ηθικό είναι το δικαίωμα που πηγάζει από τη φύση του ανθρώπου, που απονέμεται στα ανθρώπινα όντα ως μέρη της πρωτογενούς σύστασης τους.

Η έννοια του δικαιώματος εμπεριέχει την έννοια της αξίωσης των προσώπων για την ικανοποίηση φυσικών αναγκών, η οποία συνιστά και "το φυσικό σπόρο" υποστηρίζει ο Feinberg από τον οποίο τα δικαιώματα φύονται, χωρίς αυτό όμως να τα καθιστά πραγματικά δικαιώματα, αλλά "μόνιμα ενδεχόμενα για δικαιώματα", και συμπεραίνει ότι τα δικαιώματα συνεπάγονται/συνεπιφέρουν τα καθήκοντα από τους άλλους.

---

¹⁵ Wilson, J. G. (2007). Rights. In R. Ashcroft, A. Dawson, H. Draper, & J. McMillan, *Principles of health care ethics* (pp. 239-247). John Wiley & Sons .

Το δικαίωμα ως νόμιμη αναγνώριση της αξίωσης ενός προσώπου γίνεται μέσα από τη δικαιολόγηση του σε ένα σύστημα κανόνων, και μέσω της νομοθετικής του επιβολής, ενώ οι αξιώσεις διαφέρουν σε βαθμό, τα δικαιώματα όχι. Αντίθετα το ηθικό δικαίωμα έλκει την καταγωγή του από ηθικές αρχές, ή τις αρχές μιας φωτισμένης συνείδησης.¹⁶

Το ζήτημα της πρόσβασης των ατόμων στις νέες μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής θέτει κατά κάποιο τρόπο τη βάση της συζήτησης για το δικαίωμα στην αναπαραγωγή ως προς τη δικαιολόγηση αλλά και τα όρια άσκησης του ώστε η εφαρμογή αυτών των μεθόδων να μην προσβάλλει θεμελιώδη δικαιώματα και αξίες, αλλά και να μην παραβιάζει τα δικαιώματα των παιδιών που γεννώνται με αυτές τις μεθόδους.

Ξεκινά με ερωτήματα που προηγούνται της σύλληψης και συνεχίζει με ζητήματα που περιστοιχίζουν τη γέννηση του παιδιού και ακόμη περαιτέρω. Ποιές παρεμβάσεις με τους γαμέτες είναι ηθικά αποδεκτές και πότε; Μέσα σ' αυτές περιλαμβάνεται και ο έλεγχος των γαμετών ή η τροποποίηση τους; Μπορούμε με θεμιτό τρόπο να αναμιχθούμε με το γονιμοποιημένο έμβρυο *in vitro* πχ, με την προεμφυτευτική γενετική διάγνωση(PGD) ή την επιλογή εμβρύου; Ποιες μέθοδοι αναπαραγωγής θα υπαχθούν κάτω από αυτή την έννοια; Είναι η κλωνοποίηση και η ICSI σωστές πρακτικές; Επιπρόσθετα ζητήματα όπως η δομή της οικογένειας, η σεξουαλικότητα και οι πεποιθήσεις καθίστανται συναφή όταν εξετάζουμε τη διαδικασία από την αρχή μέχρι το τέλος.

Μια θεώρηση της αναπαραγωγής ως ηθικό δικαίωμα ωστόσο όταν αφορά μόνο τους μελλοντικούς γονείς, η οποία να θεμελιώνεται στην αρχή του σεβασμού της αυτονομίας και ελεύθερης επιλογής τους, χωρίς να λαμβάνει υπόψη της και τα συμφέροντα του μελλοντικού παιδιού αποκτά ηθικές προεκτάσεις που δεν αφορούν μόνο το πεδίο του δικαιώματος (δηλ ποιος έχει δικαίωμα στην αναπαραγωγή) αλλά και ως

---

¹⁶ Feinberg, J. (1980). *The Nature and Value of Rights*. In J. Feinberg, *Rights, Justice and the Bounds of Liberty*. Princeton University Press.

προς τις ευθύνες αυτών που παρέχουν την πρόσβαση στις τεχνολογίες υποβοηθούμενης αναπαραγωγής.

Τα αναπαραγωγικά δικαιώματα

Τα ανθρώπινα δικαιώματα και ειδικότερα αρχικά το δικαίωμα στην πρόσβαση για ασφαλή αντισύλληψη, διαμόρφωσαν την πλατφόρμα για το κίνημα των γυναικών στον 19^ο αιώνα, που ακολουθήθηκε από ευρύτερες αξιώσεις για προστασία από την παρέμβαση του κράτους στην αναπαραγωγική ελευθερία των γυναικών όταν αυτές δε συναινούν, και αυτό αφορούσε περισσότερο προγράμματα ευγονικής και μαζικών στείρωσεων στις ΗΠΑ και Γερμανία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα, δίνοντας έτσι το έναυσμα για την γέννηση του ισχυρισμού ότι τα αναπαραγωγικά δικαιώματα πράγματι υπάρχουν και χρήζουν νομικής προστασίας. Η νομική εδραίωση ωστόσο ενός δικαιώματος στην αναπαραγωγή στις ΗΠΑ, προήλθε από δικαστικές αποφάσεις όπως αυτές των *Griswold v Connecticut* και *Skinner v Oklahoma*, όπου η δικαίωση ενός δικαιώματος στην αναπαραγωγή ήρθε μέσα από μια δέσμη άλλων συνταγματικών δικαιωμάτων, ως το δικαίωμα στον αυτοκαθορισμό (the right to privacy), ανοίγοντας έτσι το δρόμο για την προστασία της σεξουαλικής και αναπαραγωγικής συμπεριφοράς με το συμπέρασμα ότι η σεξουαλική και αναπαραγωγική ελευθερία είναι ένα δικαίωμα άξιο δικαιολόγησης.

Ωστόσο το ερώτημα τι είδους δικαιώματος αναγνωρίστηκε και προστατεύτηκε, παραμένει, αφού ουσιαστικά αυτό το δικαίωμα είναι ένα αρνητικό δικαίωμα που καθορίζεται από τη δυνατότητα άσκησης υπαρκτής δυνατότητας για αναπαραγωγή ως η επιλογή οποιουδήποτε να αναπαραχθεί ή όχι εφόσον το επιλέξει, και όχι ως δικαίωμα στην αναπαραγωγή *per se*.

Επιπλέον διακηρύξεις δικαιωμάτων σ' αυτόν τον τομέα, όπως η Οικουμενική Διακήρυξη των Κοινωνικών και Πολιτικών δικαιωμάτων,

και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα έχουν αναφερθεί επίσης στα αναπαραγωγικά δικαιώματα, αλλά με μια ενδιαφέρουσα θεώρηση. Το καθένα διακηρύσσει το δικαίωμα να παντρευτεί κάποιος και να ιδρύσει οικογένεια, και κατ' αυτόν τον τρόπο εύλογα περιορίζει τη χρήση της γλώσσας των δικαιωμάτων στα πλαίσια της πυρηνικής οικογένειας. Ωστόσο, αυτές οι διακηρύξεις επίσης περιέχουν μόνο ένα αρνητικό δικαίωμα. Προεικάζουν ότι η ικανότητα για αναπαραγωγή είναι παρούσα και αναζητούν να εμποδίσουν τους άλλους να παρέμβουν με την προσωπική ελευθερία ως προς την επιλογή να αναπαραχθούν ή όχι. Δεν αποσκοπούν, και δεν είχαν πρόθεση, να παρέχουν ένα γενικό δικαίωμα στην αναπαραγωγή. Για τους άγαμους, η αναπαραγωγική επιλογή προστατεύεται από πιο γενικά δόγματα απ' αυτά των διακηρύξεων που αφορούν στο απαραβίαστο του ανθρώπινου όντος.¹⁷

Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας καθορίζει τα αναπαραγωγικά δικαιώματα ως εξής: Τα αναπαραγωγικά δικαιώματα στηρίζονται στην αναγνώριση του βασικού δικαιώματος όλων των ζευγαριών ή ατόμων να αποφασίζουν ελεύθερα και υπεύθυνα τον αριθμό, spacing και την επιλογή του κατάλληλου χρόνου για τα παιδιά τους έχοντας την πληροφόρηση και τα μέσα για να το επιτύχουν, και το δικαίωμα να επιδιώξουν τα υψηλότερα πρότυπα της σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας. Επίσης περιλαμβάνουν το δικαίωμα όλων να αποφασίζουν για την αναπαραγωγή ελεύθεροι από διακρίσεις, εξαναγκασμό και βία.[WHO, reproductive health]

Η Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα το 1948 δεν ανέφερε τα αναπαραγωγικά δικαιώματα καθόλου, ωστόσο μετά από 20 χρόνια το 1968 στη Διακήρυξη της Τεχεράνης, η ανθρώπινη αναπαραγωγή έγινε ζήτημα διεθνούς νομικού ενδιαφέροντος, και ήταν το

---

¹⁷ McLean, S. A. (2000). A moral right to procreate? ..... In H. Haker, & D. Beyleveld, *The Ethics of Genetics in Human Procreation*. Ashgate Publishing Limited.

πρώτο διεθνές κείμενο που αναγνώρισε ένα απ' αυτά τα δικαιώματα όταν δήλωσε ότι "Οι γονείς έχουν ένα βασικό ανθρώπινο δικαίωμα να καθορίζουν ελεύθερα και υπεύθυνα τον αριθμό και την απόσταση γέννησης των παιδιών τους και ένα δικαίωμα σε επαρκή μόρφωση και πληροφόρηση στο συγκεκριμένο θέμα." Ωστόσο σύμφωνα με τον Freeman, η διατύπωση αυτή δεν είναι αρκετά σαφής και η έλλειψη κοινά αποδεκτών αρχών, αλλά και το δύσκολο παρελθόν των αναπαραγωγικών δικαιωμάτων μέσα από κινήματα ανταγωνιστικά μεταξύ τους (το κίνημα των δικαιωμάτων των γυναικών και το κίνημα για τον πληθυσμό) δεν επέτρεψαν ο όρος αυτός να γίνει ένα αποτελεσματικό εργαλείο επιρροής σε πολιτικές ρυθμίσεις.¹⁸ Τα κράτη έχουν αργήσει να ενσωματώσουν αυτά τα δικαιώματα στο διεθνές δίκαιο, δηλ, νομικά δεσμευτικά εργαλεία για τα οικουμενικά ανθρώπινα δικαιώματα, άλλα έχουν αναφερθεί μόνο σε μη δεσμευτικές συστάσεις και, συνεπώς, στην καλύτερη περίπτωση έχουν το στάτους του soft law στο διεθνές δίκαιο, ενώ μια περαιτέρω ομάδα είναι εν αναμονή για να γίνει αποδεκτή από τη διεθνή κοινότητα και συνεπώς παραμένει στο επίπεδο της υπεράσπισης. Σύμφωνα με την Knudsen ζητήματα που σχετίζονται με τα αναπαραγωγικά δικαιώματα είναι μερικά από αυτά που διεκδικήθηκαν με τον πιο σθεναρό τρόπο σε παγκόσμιο επίπεδο, άσχετα από την κοινωνικοοικονομική κατάσταση, τη θρησκεία ή την κουλτούρα. Τα αναπαραγωγικά δικαιώματα μεταξύ άλλων μπορεί να περιλαμβάνουν κάποια ή όλα από τα παρακάτω: το δικαίωμα στη νόμιμη και ασφαλή διακοπή της κύησης, το δικαίωμα στον αναπαραγωγικό έλεγχο, το δικαίωμα πρόσβασης σε ποιοτική αναπαραγωγική φροντίδα υγείας, και το δικαίωμα στην εκπαίδευση και πρόσβαση ώστε να μπορεί να κάνει τις αναπαραγωγικές επιλογές ελεύθερος από εξαναγκασμό, διακρίσεις, και βία.

---

¹⁸ Freedman, L., & Isaacs, S. (1993). Human Rights and Reproductive Choice. *Studies in Family Planning*, 24 (1), 18-30.

Η επίκληση του δικαιώματος στην αναπαραγωγή διευκολύνει την πρόσβαση των ατόμων στις τεχνολογικές εξελίξεις οι οποίες μέσω της γλώσσας των δικαιωμάτων έχουν τη δυνατότητα να νομιμοποιούν δυνατότητες οι οποίες θέτουν μεταξύ άλλων ηθικά και νομικά ερωτήματα, επιδρώντας στις κοινωνικές σχέσεις και τους θεσμούς, με διαφοροποιήσεις οι οποίες οφείλονται όχι μόνο σε διαφορετικές κοινωνικές συνθήκες και ηθικές αξιολογήσεις, αλλά και σε διαφορετική αντίληψη σχετικά με την έννοια του δικαιώματος.¹⁹

Η γέννηση της Louise Brown το 1978, με τη μέθοδο της εξωσωματικής γονιμοποίησης σηματοδότησε μια νέα εποχή στο χώρο της βιοϊατρικής επιστήμης, η οποία μέσω των εφαρμογών της επέδρασε στη διαμόρφωση νέων κοινωνικών θεσμών, μεταβάλλοντας τις κοινωνικές σημασίες για το άτομο και τη συγγένεια, την αρρώστια και τη θεραπεία, τη ζωή και το θάνατο.²⁰

Τα νομοθετικά κείμενα που αφορούν στο δικαίωμα στην αναπαραγωγή σήμερα έχουν ως βάση για τη συλλογιστική τους είτε τα δικαιώματα των ατόμων που επιθυμούν να αποκτήσουν παιδί, είτε θέτουν ως κύριο μέλημα την κατοχύρωση των δικαιωμάτων του παιδιού. Στην πρώτη κατηγορία ανήκει ο αγγλικός νόμος του 1990 και οι νομοθεσίες πολλών αμερικανικών πολιτειών. Στην δεύτερη κατηγορία ανήκουν οι νόμοι των περισσότερων ευρωπαϊκών κρατών, αν και υπάρχουν μεταξύ τους πολλές διαβαθμίσεις

Όσοι μέσα από την προσπάθεια για δικαίωμα ρύθμιση όλων αυτών των δυνατοτήτων οι οποίες επιτρέπουν πλέον την απόκτηση απογόνων με τεχνικές οι οποίες πρέπει να υπαχθούν σε συστηματικό νομικό αλλά και ηθικό έλεγχο για τα αποτελέσματα που είναι δυνατόν να παράγουν, οι αντιπαραθέσεις που έχουν δημιουργηθεί δεν αφορούν μόνο τη φύση

---

¹⁹ Κριάρη-Κατράνη, Ι. Το Σύνταγμα και το Σχέδιο Νόμου της Ειδικής Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής του Υπουργείου Δικαιοσύνης "Ιατρική Υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή".

²⁰ Μητροσύλη, Μ. (2008). Η μετάβαση από τη Βιοηθική στο Βιοδίκαιο . Επιστήμη και Κοινωνία (20), 171-191.

αλλά και το περιεχόμενο αυτού του δικαιώματος στα πλαίσια της νομικής κύρωσης και πραγμάτωσης ενός κατά τα άλλα φυσικού βιολογικού φαινομένου.

Ο νομικός προβληματισμός που υφίσταται αφορά στην προστασία θεμελιωδών δικαιωμάτων του ανθρώπου σε σχέση με τις δυνατότητες που προσφέρει η βιοτεχνολογία στο πεδίο αυτό, αλλά και στην αποφυγή κινδύνων που ελλοχεύουν κατά την εφαρμογή αυτών των τεχνολογικών δυνατοτήτων.²¹

Παρά το γεγονός της διατύπωσης ενός δικαιώματος για γάμο και δημιουργίας οικογένειας στην Οικουμενική διακήρυξη των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Ηνωμένα Έθνη 1948, άρθρο 16), μέσα από την οποία αρκετοί συγγραφείς συνάγουν το δικαίωμα στην αναπαραγωγή ένα τέτοιο δικαίωμα, ωστόσο, "*αντιμετωπίζει προβλήματα ανάλυσης σημασιολογικού και συντακτικού τύπου*"²² καθώς εντοπίζεται σε ένα πλαίσιο εγγενώς προσωπικό από τη μια αλλά και ιδιαίτερα πολιτικό από την άλλη, καθώς η αναγνώριση ή η απόρριψη του έχει βαθύτατες συνέπειες σε ατομικό αλλά και κοινωνικό επίπεδο

Η Μυρτώ Δραγώνα Μονάχου αναφέρει ότι όταν μιλάμε για ένα δικαίωμα στην αναπαραγωγή, μιλάμε περισσότερο για μια ελευθερία και θεμιτή επιθυμία, συνιστάμενη ίσως για κάποιους της δικαίωσης της ζωής. Μετά τη νομοθετική ρύθμιση ωστόσο η πληρωτική αυτή του νοήματος της ζωής μετα-ανάγκη αποτελεί απερίφραστα ένα θετικό δικαίωμα, και συμπληρώνει ότι δεν είναι τόσο αυτονόητο να μιλάμε για "ένα δικαίωμα

---

²¹Ισμήνη Κριάρη – Κατράνη, Τεχνολογίες υποβοηθούμενης τεκνοποιίας και θεμελιώδη δικαιώματα. Νομοθετικές και νομολογιακές εξελίξεις στην Ελλάδα και την αλλοδαπή

²² Μυρτώ, Δ.-Μ. (2005). Ιατρικά Υποβοηθούμενη ανθρώπινη αναπαραγωγή. Ένας νέος χώρος σύγκρουσης δικαιωμάτων;. *"Διάσκεψη" Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής της Κύπρου.*

αναπαραγωγής" είτε πρόκειται για δικαιωμένη –απαίτηση εξουσία ή ελευθερία.²³

Η έννοια του δικαιώματος ίδρυσης οικογένειας έχει αποκτήσει ένα διαφορετικό "περιεχόμενο" από το δικαίωμα για αναπαραγωγή και δεν είναι πλέον συνώνυμο με αυτό. Αφορά αποφάσεις για το πώς, πότε, και που να αναπαραχθεί κάποιος, να αποφασίσει πώς θα γεννήσει, και περιλαμβάνει ένα δικαίωμα για σεβασμό σε μια απόφαση να μην αναπαραχθεί κάποιος, ενώ το οικογενειακό πλαίσιο δεν φαίνεται να έχει πλέον πρωταρχική σχέση ή συνάφεια με αυτό.

Ενώ είναι δυνατόν να περιγράψουμε το δικαίωμα στην αναπαραγωγή ως το δικαίωμα να αποκτήσουμε παιδί ή να ιδρύσουμε οικογένεια αυτό δεν είναι ακριβές διότι είναι διαφορετικό να αποκτήσω παιδί (πχ μέσω της υιοθεσίας ή της παρένθετης μητέρας με δωρεά γαμετών) και διαφορετικό να δημιουργήσω γενετικό απόγονο ο ίδιος.

Η προσφυγή στο δικαίωμα στην αναπαραγωγή όταν πρόκειται να ζητηθεί πρόσβαση σε θεραπείες με σκοπό την IVF, μπορεί να ειδωθεί και κάτω από το πρίσμα του δικαιώματος στην υγεία παρόλο που η απόκτηση παιδιού είναι ο υποκείμενος λόγος της προσφυγής.

Το δικαίωμα ίδρυσης οικογένειας (Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου, με το άρθρο 12) έχει κατανοηθεί, πχ, ως η αξίωση για "μία ευκαιρία να αναπαραχθεί κάποιος" με τη βοήθεια της τεχνολογίας και να ιδρύσει οικογένεια, ή ως ένα εργαλείο που μπορεί να αντιταχθεί στην οποιαδήποτε παρέμβαση σε αυτές τις ευκαιρίες.

Το άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα αναφέρεται στο δικαίωμα στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή ωστόσο δεν προσφέρει τη βάση για ένα απόλυτο δικαίωμα στην πρόσβαση σε θεραπείες στειρότητας, διότι αν η αναπαραγωγή θεωρηθεί μόνο ένα

---

²³ Δραγώνα Μονάχου, Μ. (2005). Ιατρικά Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή. Ένας νέος χώρος σύγκρουσης δικαιωμάτων;. *"Διάσκεψη" Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής της Κύπρου*. Λευκωσία.

ζήτημα αυτοκαθορισμού και ιδιωτικότητας, οι κυβερνήσεις δε θα είχαν λόγο να διευκολύνουν με παροχές τη διαδικασία της ιατρική υποβοηθούμενης αναπαραγωγής,

Από την άλλη οι επιλογές των τεχνολογιών υποβοηθούμενης αναπαραγωγής δεν απευθύνονται μόνο σε έγγαμα ζευγάρια, καθιστώντας αναγκαία την προσφυγή στο άρθρο 8 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, για τη δικαιολόγηση της αξίωσης άγαμων, ομοφυλόφιλων και άλλων ομάδων, στο δικαίωμα στην αναπαραγωγή με την βοήθεια της τεχνολογίας.

Η αντίρρηση ωστόσο που εκφράζεται από την Pearson²⁴ υποστηρίζει ότι η ρύθμιση της αναπαραγωγής ως ένα ζήτημα αυτοκαθορισμού είναι πολύ απλή και ανεπαρκής, υποστηρίζοντας ότι "ενώ η αναπαραγωγή είναι, γενικά, το αποτέλεσμα μιας ιδιωτικής πράξης, μέσω των τεχνολογιών γίνεται περισσότερο κατανοητή ως μια δημόσια προσπάθεια".²⁵

Η κατοχύρωση του δικαιώματος στην αναπαραγωγή στο ελληνικό σύνταγμα σύμφωνα με τον Τ. Βιδάλη βρίσκεται στη διάταξη που προβλέπει το γενικό δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή, άρθρο 9 §1 εδ β' και συμπληρώνει ότι το ίδιο δικαίωμα αναγνωρίζεται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα δικαιώματα του ανθρώπου, με πρόβλεψη για ενδεχόμενη επιβολής περιορισμών.²⁶

Ο ίδιος θεωρεί ότι μέσα από την ελευθερία που δίδει στο άτομο η ανάπτυξη και εφαρμογή των τεχνικών υποβοηθούμενης αναπαραγωγής το δικαίωμα στην αναπαραγωγή εμφανίζεται αυτοτελές από την σεξουαλική ελευθερία και την ελευθερία ίδρυσης οικογένειας. Αφού η διάσπαση της αναπαραγωγικής διαδικασίας επιτρέπει πλέον η

---

²⁴ Pearson, Y. E. (2007). Storks, Cabbage Patches, and the Right to Procreate . *Bioethical Inquiry* , 4, 105-115.

²⁵ Eijhholt, M. (2010). The right to found family as a stillborn right to procreate? *Medical Law Review* , 18, 127-151.

²⁶ Βιδάλης, Τ. (2003). *Ζωή χωρίς πρόσωπο*. Αθήνα: Σάκκουλας Αντ.σελ 93-95

αναπαραγωγή να "νοηθεί ως διακριτή επιδίωξη κάποιου, επομένως και ως αντικείμενο ενός διακριτού δικαιώματος από την σεξουαλική ελευθερία"²⁷. Η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής θεωρεί ότι το δικαίωμα στην αναπαραγωγή αποτελεί εκδήλωση του ατομικού δικαιώματος δημιουργίας οικογένειας. Από νομική άποψη, το εν λόγω δικαίωμα υπόκειται γενικά στους συνταγματικά προβλεπόμενους περιορισμούς (άρθρο 5 §1 Σ.), δηλαδή τον σεβασμό του Συντάγματος, των δικαιωμάτων των άλλων και των χρηστών ηθών.

Η Εθνική Επιτροπή Βιοηθικής στην εισήγηση της για την ΙΥΑ επισημαίνει ότι :

.....τόσο από νομική όσο και από ηθική άποψη τα δικαιώματα στην αναπαραγωγή και στη δημιουργία οικογένειας επιδέχονται περιορισμούς, αφού συνδέονται με συμφέροντα και δικαιώματα τρίτων προσώπων, αλλά και το συμφέρον του παιδιού που πρόκειται να έλθει στον κόσμο. Ειδικά στην περίπτωση της τεχνητής αναπαραγωγής, όπου η βιολογική και ψυχολογική επιβάρυνση των μετεχόντων είναι σημαντική, οι περιορισμοί εμφανίζονται και για το λόγο αυτόν αναγκαίοι.

Ηθική και αναπαραγωγή

Η ανθρώπινη ζωή μέσα από τις φυσιολογικές της λειτουργίες δεν εκλαμβάνεται απομονωμένη από το περιβάλλον μέσα στο οποίο εξελίσσεται, η συμμετοχή στην κοινότητα αξιολογείται και οι πράξεις των ανθρώπων σε όλο το φάσμα της ζωής τους ελέγχεται από το κριτήριο της ηθικότητας. Το ηθικό φορτίο που ενυπάρχει στην αξιολόγηση της οποιασδήποτε πράξης προσεγγίζεται από τη μεριά του ατόμου αρχικά ως πρώτου προσώπου, του υποκειμένου που δρα, του μέλους αρχικά ενός μικρού πυρήνα όπως αυτόν της οικογένειας, κατόπιν της ομάδας και σε μεγαλύτερο βαθμό της κοινότητας. Η δράση αυτή αξιολογείται ηθικά

---

²⁷ Βιδάλης, Τ. (2003). *Ζωή χωρίς πρόσωπο*. Αθήνα: Σάκκουλας Αντ.σελ 93-95

καθώς είναι το αποτέλεσμα της ελεύθερης βούλησης των προσώπων που συμμετέχουν σ' αυτήν και αντανακλά την ηθικότητα της ζωής τους.

Η ανθρώπινη φύση είναι η βάση για την ηθικότητα καθώς αυτό που οφείλουμε να κάνουμε βασίζεται ουσιαστικά σε αυτό που είμαστε, και αυτή η ηθικότητα μέσα από την κανονιστική της φύση μπορεί να λειτουργήσει ως ρυθμιστικός παράγοντας στη μορφοποίηση του μέλλοντος, μέσα από κρίσεις για πράξεις του παρελθόντος, ή αναλύσεις υποθετικών ή εξωπραγματικών συμπεριφορών²⁸

Η ηθικότητα λοιπόν, αντανακλά αυτό που οφείλουμε να είμαστε και, κατά συνέπεια, αφορά *και τις αξίες και τις υποχρεώσεις* μας που εγείρονται ως αποτέλεσμα των πράξεων μας.

Η ηθική θεώρηση και κριτική ωστόσο μπορεί να δικαιολογήσει δικαιώματα αλλά και να καταδικάσει πρακτικές, προσφέροντας νέες συντεταγμένες για την πορεία του ανθρώπου προς την τελείωση και την αυτοπραγμάτωση του, στην οποία ένα σημαντικό μερίδιο σίγουρα το κατέχει η αναπαραγωγή.

Η αναπαραγωγή ως ηθικό ζήτημα αντιμετωπίζει προβλήματα προσέγγισης λόγω της ιδιαιτερότητας του γεγονότος ότι αυτό που κρίνεται δεν είναι μόνο το αποτέλεσμα και πόσο αυτό επηρεάζει την ποιότητα της ζωής του δρώντα αλλά επίσης και το πόσο επηρεάζει τη ποιότητα της ζωής κάποιου άλλου στο βαθμό του αν και κατά πόσο θα ζήσει ποτέ.

Η βοήθεια που μπορούν να παρέχουν οι ηθικές αρχές πολλές φορές δεν είναι αρκετή λόγω της ασάφειας ή της γενικότητας που τις χαρακτηρίζει, αφήνοντας έτσι ανοικτά ερωτήματα ως προς το που αλλά και με ποιο τρόπο μπορούν να εφαρμοστούν αποτελεσματικά και να δώσουν μια ηθική κρίση, λαμβάνοντας υπόψη και τη διαφοροποίηση του ζητήματος και της δικαιολογητικής του βάσης ανάλογα με το πλαίσιο μέσα στο οποίο διαμορφώνεται (κοινωνικό, πολιτικό, ατομικό).

---

²⁸ David Heyd, *Genethics*, 1992

Τα ανθρώπινα δικαιώματα γίνονται αντιληπτά ως αρχές δράσης που διέπουν την ανθρωπότητα σε σύνολο, και οι διάφορες θεωρήσεις τους αλλά και η εγκυρότητα τους απορρέει από θεμελιώδεις ηθικές αξίες οι οποίες αποτελούν και τα ουσιώδη συστατικά τους, ενώ η δικαιολόγηση τους εξαρτάται από την ηθική θεωρία που επιστρατεύεται για την ερμηνεία τους, καθιστώντας τα ηθικά αξιόλογα.

Οι ηθικές αξίες είναι μια ευρεία κατηγορία εννοιών που μπορεί να συνδέονται με το σώμα και την ύλη, μπορεί να είναι πνευματικές (αντικειμενικότητα, ειλικρίνεια, δικαιοσύνη), ψυχολογικές (θάρρος, γενναιότητα) ή ψυχικές (αρμονία, αγάπη, πίστη, εμπιστοσύνη, φροντίδα, αυτοθυσία). Ουσιαστικά, αποτελούν την κινητήρια δύναμη για την ανθρώπινη συμπεριφορά, και ισχύουν σε όλες τις εκφάνσεις της ανθρώπινης δραστηριότητας και αντανακλώνται παντού. Αποτελούν το καταστάλαγμα της γνώσης που έχει αποκτήσει η κοινωνία δια μέσου των αιώνων και κατευθύνουν τις διαδικασίες σκέψης, τις συναισθηματικές διεργασίες, τις προτιμήσεις και τις συμπεριφορές.

Οι σταθερές αξίες αποτελούν το σημείο αναφοράς στο οποίο μπορούν να κινηθούν τα άτομα, προκειμένου να νιώσουν ασφάλεια, αυταξία και αυτοπεποίθηση απέναντι στις νέες προκλήσεις που τους επιφυλάσσει το μέλλον.

Η αναπαραγωγή του ανθρώπου είναι ένα ζήτημα που βασίζεται σε αξίες για την ηθική θεμελίωση του, γιατί πάνω από όλα είναι μια διαδικασία η οποία ενέχει την ηθικότητα ως βασική αρχή της, και η οποία εκφράζεται με την αρχή της μη βλάβης ως τον πυρήνα της, με κανονιστική ισχύ για όλους τους ηθικούς δρώντες και ειδικότερα για τους υποψήφιους γονείς, όπου το αποτέλεσμα των πράξεων τους κρίνεται ηθικά.

Η οικουμενικότητα της αξίας αυτής προσδίδει στην αναπαραγωγή μια διάσταση, παρά την κοινωνική της υφή και δυναμική, τέτοια που οι αξιώσεις για ηθική αποτίμηση να είναι αναγκαίες και επιβεβλημένες υπό το φως των βιοιατρικών εξελίξεων, καθώς η ικανότητα του ηθικού δρώντα για επιλογή αλλάζει μέσα από τις προσφερόμενες δυνατότητες

που έχει, με ένα εύρος από την ορθή χρήση μέχρι την κατάχρηση των μέσων για την επίτευξη των σκοπών του.

Η ηθική πτυχή της αναπαραγωγής έχει να κάνει με τους λόγους για τους οποίους κάνουμε παιδιά και αυτοί μπορεί να είναι τριών ειδών: λόγοι που μπορούν να τεκμηριωθούν ηθικά πάνω σε αξίες και αρχές, λόγοι οι οποίοι έχουν λανθασμένο υπόβαθρο, και καθόλου λόγοι, γιατί απλά είναι μια διαδικασία η οποία δεν είναι δυνατό να ελεγχθεί πλήρως στη φυσική της μορφή.

Εγωιστικοί λόγοι, αλτρουιστικοί λόγοι, ή καθόλου λόγοι εισέρχονται στην ατζέντα της αναπαραγωγής ζητώντας την δικαιολόγηση αλλά και την αποδοχή τους από το κοινωνικό σύνολο, ως μια έκφραση της βιολογικής ταυτότητας του ανθρώπου από τη μια αλλά και ως έλλογου ηθικού δρώντος που μπορεί να θέσει σκοπούς προς πραγμάτωση από την άλλη μέσα από την αναπαραγωγή του.

Μέσα από το πρίσμα της σχέσης γονέα-παιδιού εγείρονται πιο γενικά ερωτήματα ως προς τη σημασία αλλά και τη σπουδαιότητα της βιολογίας και πως αυτή επηρεάζει την ηθική της οικογένειας, τι είδους σχέσεις δημιουργεί, τι σημαίνει γονεϊκότητα αλλά και πως αυτό συνιστά ένα απαράβατο και απεριόριστο ηθικό δικαίωμα.

Η ηθική της γονεϊκότητας μελετά τη φύση των ηθικών δικαιωμάτων την αξία της αυτονομίας, τις πηγές των ηθικών υποχρεώσεων, τη φύση και τη δικαιολόγηση των ηθικών δικαιωμάτων, οδηγώντας μας σε ένα από τα κεντρικά ερωτήματα για την ανθρώπινη ζωή, ερωτήματα που αφορούν στο τι συνιστά καλή ζωή ή αλλιώς well-being για τον άνθρωπο. Μια βαθύτερη κατανόηση των ηθικών διαστάσεων της σχέσης γονέα-παιδιού λοιπόν έχει αρκετή θεωρητική και πρακτική αξία.²⁹

Μια έγκυρη θεμελίωση του δικαιώματος στην αναπαραγωγή αρχικά μπορεί να αναζητηθεί στους λόγους που υπόκεινται και τα συμφέροντα που εξυπηρετούνται μέσω της αναπαραγωγής. Ερωτήματα του τύπου:

---

²⁹ Austin, M. W. (2007). Philosophy and the family. In M. Austin W., *Conceptions of parenthood: ethics and the family*. Ashgate Publishing .

είναι ηθικά επιτρεπτό να κάνω παιδιά; Τι μετρά ως αποδεκτός λόγος για να κάνω παιδιά; Τι καθιστά κάποιον γονέα; Τι καθήκοντα έχουν οι γονείς έναντι των παιδιών τους; Ζητούν απάντηση αλλά και δικαιολόγηση καθώς οι σχέσεις που δημιουργούνται είναι μόνιμες και διαρκείς εγείροντας ζητήματα εγκυρότητας και νομιμότητας ως προς την θεμελίωση τους.

Η Αυτονομία στην αναπαραγωγή

Μέσα από τη δημιουργία νομικών και πολιτικών θεσμών δημιουργούμε τη δυνατότητα άσκησης της ελεύθερης βούλησης μας και κατά συνέπεια την πραγμάτωση της ουσιαστικής ανθρώπινης φύσης μας ως δρώντων, διασφαλίζοντας κατ' αυτόν τον τρόπο την απουσία εξωτερικού εξαναγκασμού καθώς αναζητούμε τους ατομικά-επιλεγμένους στόχους μας, εκφράζουμε ελεύθερα τις ιδέες μας και έχουμε τον απόλυτο έλεγχο πάνω στις διάφορες πλευρές της καθημερινής μας ζωής, με άλλα λόγια έχουμε αυτονομία "μια φυσική ελευθερία που εμπεριέχει εξουσία δράσης σύμφωνα με τη σκέψη μας".

Αυτού του είδους η αυτονομία που βασίζεται σε δικαιώματα περιλαμβάνει μια αίσθηση κυριαρχίας του εαυτού (self ownership) που μπορεί να εκφράζεται με την αξίωση να δικαιούμαι να κάνω τις επιλογές μου για την ιατρική μου φροντίδα, τις διανοητικές και ψυχαγωγικές μου αναζητήσεις, και τις προσωπικές μου σχέσεις επειδή η ζωή μου και το πρόσωπο μου μου ανήκουν, και κανένας άλλος δεν μπορεί να ζητήσει να αναλάβει την εξουσία για τη ζωή μου ή το σώμα μου για να εξυπηρετήσει τους σκοπούς του. Η αυτονομία αυτή λοιπόν δεν επιτρέπει στους άλλους να μας μεταχειριστούν εργαλειακά, αλλά ως αυτοσκοπούς, χωρίς ωστόσο να εκτρέπεται ο κίνδυνος της σύγκρουσης των προσδοκιών ή των επιδιώξεων του καθενός με των υπολοίπων, όταν η αυτονομία τεθεί ως η

υπέρτατη ή αποκλειστική αξία βάσει της οποίας πρέπει όλοι να λειτουργήσουν.

Όσο η εναπόθεση υπέρτατης ή αποκλειστικής αξίας στην αυτονομία η οποία δεν έχει όρια εμπεριέχει τον κίνδυνο σύγκρουσης με τις προσδοκίες ή τις επιδιώξεις άλλων ανθρώπων, καθιστώντας αναγκαία μια συναίνεση για τις αρχές που πρέπει να διέπουν ένα δικαίωμα που αναφέρεται στην αυτονομία του ανθρώπου.

Αυτού του είδους η αυτονομία δεν υφίσταται με την καντιανή έννοια, αφού ο Καντ υποστήριξε ότι οι πράξεις ενός δρώντος θα πρέπει να συνάδουν με τον οικουμενικό νόμο και να μην γίνονται από εγωιστικό συμφέρον αλλά να είναι σε συμφωνία με τις οικουμενικές αρχές. Αντίθετα στη βιοϊατρική ηθική η αυτονομία περιγράφεται σε σχέση με τον αυτοέλεγχο, αυτοδιοίκηση, αυτοκυριαρχία. Το άτομο είναι αυτόνομο όταν είναι ικανό να δράσει στη βάση μιας αποτελεσματικής διαβούλευσης, καθοδηγούμενο από τη λογική, χωρίς να παρασύρεται από συναισθήματα ή παρορμήσεις ούτε να εξαναγκάζεται από τους άλλους.³⁰

Ο σεβασμός για την αυτονομία των έλλογων δρώντων έχει ως φυσική συνέπεια τη θεμελιώδη αρχή της ηθικότητας η οποία χρησιμεύει ως το περιοριστικό κριτήριο της ηθικής πράξης, θέτει δηλαδή όρια στην πράξη του ατόμου ώστε να μη δρα ανήθικα.

Όπως παρατηρεί η O'Neill "ο Καντ δε θεωρεί την αυτονομία ως κάτι που κάποια άτομα έχουν σε μεγαλύτερο και κάποια άλλα σε μικρότερο βαθμό, και δεν την εξισώνει με κάποια διακριτή μορφή προσωπικής ανεξαρτησίας ή αυτο- έκφρασης, πόσο μάλλον με το πράττειν σύμφωνα με ένα μάλλον, παρά με άλλο είδος επιλογών. Η καντιανή αυτονομία εκδηλώνεται σε μια ζωή όπου τα καθήκοντα εκπληρώνονται, στην οποία υπάρχει σεβασμός για

---

³⁰ Mappes, T., & Degrazia, D. (2001). *Biomedical ethics* (fifth ed.). McGraw Hill Companies.

τους άλλους και τα δικαιώματα τους μάλλον, παρά σε μια ζωή απελευθερωμένη από κάθε δεσμό. Γιατί για τον Καντ αυτονομία δεν είναι σχεσιακού τύπου, είναι χωρίς διαβαθμίσεις, δεν είναι μια μορφή αυτοέκφρασης. Είναι ένα ζήτημα του πράττειν σύμφωνα με ορισμένα είδη αρχών, και ειδικότερα σύμφωνα με τις αρχές της υποχρέωσης."

Και συνεχίζει: "οποιαδήποτε θεώρηση της έννοιας της αυτονομίας η οποία τη βλέπει ως έκφραση της ατομικότητας – πόσο μάλλον της εκκεντρικότητας – ή ως κάτι με το οποίο καράσσεται κάποια ιδιαίτερα ανεξάρτητη ή ξεχωριστή τροχιά σ' αυτό τον κόσμο είναι μια μορφή ατομικής μάλλον παρά (principled) ηθικής/κανονιστικής αυτονομίας".....Η έμφαση που δίνει στον όρο αυτο-νομοθεσία αφορά στην έννοια της νομοθεσίας και όχι του εαυτού: οι υποστηρικτές της ατομικής αυτονομίας αντίθετα τονίζουν την έννοια του εαυτού και λένε ελάχιστα για οποιαδήποτε έννοια (ηθικής) νομοθεσίας.³¹

Με αυτή την έννοια η αναπαραγωγή έτσι όπως γίνεται αντιληπτή σήμερα, μετατρέποντας ένα δικαίωμα επιλογής σε ένα δικαίωμα αναπαραγωγής, παρόλο που εκφράζει ίσως τις πιο βαθιές πεποιθήσεις των ανθρώπων και τις ανάγκες ή επιθυμίες που η πραγματοποίησή τους συμβάλλει σημαντικά στην αυτοέκφρασή τους, για την O'Neill δε θα πρέπει να εκλαμβάνεται ως ένα ζήτημα αυτοέκφρασης, αλλά ούτε και να προστατεύεται ως τέτοιο. Η αναπαραγωγική επιλογή κατά την άποψη της δεν μπορεί να ασκηθεί μέσα από ένα δικαίωμα-ελευθερία, όπως αυτό της ελευθερίας της έκφρασης του λόγου,³² σε αντίθεση με την άποψη που έχει εκφράσει ο Dworkin³³ για την αναπαραγωγική αυτονομία στα

---

³¹ O'Neill, O. (2002). Principled autonomy. In O. O'Neill, *Autonomy and Trust in Bioethics* (pp. 83-84-85). Cambridge University Press.

³² O'Neill, O. *Autonomy and Trust in Bioethics.*, p61

³³ Dworkin, R. (1996). *Freedom's Law*. Oxford University Press., pp 102,104-5; 237-8. "The right to procreative autonomy follows from any competent interpretation of the due process clause and of the Supreme Court's past decisions applying it...The first amendment prohibits government from establishing any religion, and it guarantees all

πλαίσια ερμηνείας του συντάγματος και των αξιών που αυτό προστατεύει, υποστηρίζοντας ότι η αναπαραγωγική αυτονομία είναι ζωτική ως προς τη γραμμή που ακολουθήθηκε σε Δικαστικό νομικό προηγούμενο, καθιστώντας το διαχωρισμό του ηθικού από το νομικό ζήτημα δύσκολο.

Η ηθική αποδοχή λοιπόν μιας απόφασης για αναπαραγωγή δεν μπορεί να βασίζεται στην ατομική αυτονομία ως ένα γεγονός που την εκφράζει, χωρίς περαιτέρω ηθικό έλεγχο, και αμφισβήτηση.³⁴ Η αυτονομία ως αυτο-νομοθεσία δεν περιγράφει τρόπους με τους οποίους το άτομο θα μπορούσε ή δε θα μπορούσε να πράξει. Είναι η πειθαρχία που εκφράζεται στον τρόπο με τον οποίο το αυτόνομο άτομο σκέφτεται και πράττει ώστε η συμπεριφορά του να μπορεί να ακολουθηθεί από όλους, ενώ ταυτόχρονα να είναι ανοικτή στην κριτική και την αντίκρουση από όλους όπως επίσης και στην σταθμισμένη συμφωνία.³⁵

Η έννοια του αυτόνομου ατόμου δεν μπορεί να θεωρηθεί σε απομόνωση από το σύνολο, και η επιθυμία να γίνει κάποιος γονέας δεν εγείρεται στο κενό, αλλά μέσα σε ένα κοινωνικό πλαίσιο το οποίο περνά μηνύματα και προσδοκίες, δημιουργώντας μια εικόνα του εαυτού η οποία δεν είναι τίποτε άλλο από την εσωτερικοποίηση αυτών των μηνυμάτων και των προσδοκιών που προέρχονται από τους άλλους, θέτοντας έτσι υπό αμφισβήτηση την ίδια την έννοια της αυτονομίας ως καθαρά προσωπικής – ατομικής έκφρασης του εαυτού, δείχνοντας ότι οι πιο αυθεντικές μας και αυτόνομες επιθυμίες είναι ουσιαστικά εξαρτώμενες από τις επιθυμίες, τους στόχους, και τις προσδοκίες των άλλων.³⁶

Η αναπαραγωγή δεν είναι ένα εγγενώς ατομικό σχέδιο, είναι μια διαπροσωπική πράξη που απαιτεί τη συναίνεση και τη συμμετοχή ενός δεύτερου ατόμου, και ο ισχυρισμός ότι η δημιουργία ενός παιδιού είναι

---

citizens free exercise of their own religion.....these provisions also guarantee the right to procreative autonomy"

³⁴ O' Neill, O. *Autonomy and Trust in Bioethics*, p 63

³⁵ ο, π σελ 95

³⁶ Shanner, L. (1995). The Right to Procreate: When Rights Claims Have Gone Wrong. *McGill Law Journal* , 823-874.

μια μορφή αυτοέκφρασης που διευρύνει την ατομική αυτονομία ερμηνεύεται λανθασμένα διότι στην πραγματικότητα η απόκτηση παιδιών ουσιαστικά τη μειώνει. Όταν τίθεται ζήτημα ατομικής αυτονομίας να επιλέξουμε να αποκτήσουμε παιδιά, τα συμφέροντα τους και η ικανοποίηση αυτών των συμφερόντων, είναι πολύ πιθανό να περιορίζει την αυτονομία των μελλοντικών γονέων.³⁷

Η απόφαση για τεκνοποίηση μπορεί να είναι θεμελιώδους σημασίας για τη ζωή ενός ανθρώπου και ίσως το σημαντικότερο σχέδιο στη ζωή τους, από την άλλη η απόκτηση 3 ή 4 παιδιών τυπικά είναι λιγότερο σημαντικό ηθικά διότι έχει λιγότερες επιπτώσεις στη ζωή τους. Η ηθική σπουδαιότητα της αναπαραγωγής δεν έγκειται στον αριθμό των παιδιών που θα γεννηθούν αλλά στην ποιότητα στην ποιότητα ζωής που είναι δυνατόν να τους δοθεί μέσα από τη διεξαγωγή της.³⁸

Αξίες που θεμελιώνουν και καθορίζουν την ηθική σπουδαιότητα της αναπαραγωγής.

---

³⁷ O' Neill, O. *Autonomy and Trust in Bioethics*, pp 65-66; Murray, T. H. (1996). *The worth of a child*. University of California Press, pp18-19

³⁸ Brock, D. W. (2005). *Shaping Future Children: Parental Rights and Societal Interests*. 13 (4), 377-398, p380

Η εγγενής αξία της ζωής και η αρχή της μη βλάβης

Στο ερώτημα: τι είναι αυτό που κάνει τη ζωή πολύτιμη, ποια είναι η αξία της ζωής; Ο John Harris απαντά ότι τίθεται με τόσο ευρείς όρους που δείχνει μάλλον αναπάντητο λόγω του τεράστιου εύρους απαντήσεων που θα μπορούσαν να δοθούν. Στόχος της ερώτησης δεν είναι να καταλήξουμε σε μια ικανοποιητική απάντηση για την αξία αλλά μάλλον να αποκτήσουμε την ικανότητα να αναγνωρίζουμε την αξία της ζωής όταν πρέπει στις άλλες ζωές. Το σημαντικό είναι να μπορούμε να καθορίσουμε ποια άλλα όντα έχουν πολύτιμες ζωές, παρά να προσδιορίσουμε τις ιδιότητες αυτές που την κάνουν πολύτιμη. Αυτό που ενδιαφέρει δεν είναι το περιεχόμενο της εξήγησης ως προς τις ιδιότητες της πολύτιμης ζωής συνολικά, αλλά το κάθε άτομο να είναι σε θέση να εξηγήσει ποιοι είναι οι λόγοι που την καθιστούν πολύτιμη γιαυτόν.³⁹

Η αναγνώριση της αξίας της ζωής όταν κάποιος μέσα από το ρόλο του δημιουργού ή συνδημιουργού, που την εκκινά με την αναπαραγωγή του έχει τεράστιο ηθικό φορτίο.

Για τον Ronald Dworkin η ανθρώπινη ζωή αξίζει "υποκειμενικά", "εργαλειακά" και "εγγενώς." Η επιθυμία για κάτι το καθιστά *υποκειμενικά* πολύτιμο, άρα και η επιθυμία να συνεχίσει να ζει κάποιος καθιστά τη ζωή του (υποκειμενικά) πολύτιμη για αυτόν, ενώ κάτι γίνεται *εγγενώς* πολύτιμο, όταν η αξία του είναι ανεξάρτητη από αυτό που γενικά είναι επιθυμητό, ή αναγκαίο ή αγαθό. Η ανθρώπινη ζωή όμως θα μπορούσε να έχει και *εργαλειακή* αξία όταν αντιμετωπίζεται ως μέσο για την εξυπηρέτηση των αναγκών ή των συμφερόντων άλλων ανθρώπων. Παρόλα αυτά η ζωή ενός ανθρώπινου οργανισμού έχει εγγενή αξία, πέρα από την εργαλειακή και την υποκειμενική αξία. Έχει αξία καθαυτή, ακόμη και όταν δεν υπηρετεί τα συμφέροντα άλλων ατόμων.⁴⁰ Η

---

³⁹ Harris, J. (1985). *The Value Life*. Rutledge & Kegan Paul plc.p 16

⁴⁰ Dworkin, R. (1983). *Life's Dominion An argument about abortion, euthanasia, and individual freedom*. Harper Collins.p69-72

ανθρώπινη ζωή καθαυτή, ως επένδυση της φύσης, γίνεται σεβαστή, τιμάται και προστατεύεται, ανεξάρτητα από την υποκειμενική ή την εργαλειακή της αξία.⁴¹

Η ιερότητα της ζωής και το απαραβίαστο που την χαρακτηρίζει θεμελιώνεται μέσα από την ανθρώπινη προσπάθεια και τη θεϊκή συνεισφορά που την καθιστά *"ένα θρίαμβο της θεϊκής ή εξελικτικής δημιουργίας, η οποία παράγει ένα πολυσύνθετο έλλογο ου από, το τίποτα, και επίσης από αυτό που αποκαλούμε ένα "θαύμα" της ανθρώπινης αναπαραγωγής, η οποία κάνει κάθε καινούριο άνθρωπο από τη μια διαφορετικό από τους άλλους και από την άλλη ένα συνεχιστή του ανθρώπινου είδους"*.⁴²

Ο σεβασμός λοιπόν για την ανθρώπινη ζωή απαιτεί αυτή να προστατεύεται και λόγω της επένδυσης που αντιπροσωπεύει ως προς τη συνέχιση του είδους αλλά και για την αξία που η ίδια αντιπροσωπεύει, η οποία εκφράζεται μέσα από τις πολυσύνθετες δραστηριότητες από αυτόν που την διάγει, ως μια εικόνα που πάνω της είναι ζωγραφισμένο το θαύμα της θεϊκής ή εξελικτικής διαδικασίας, και το οποίο θαυμάζουμε και θέλουμε να συνεχίσει να υπάρχει, γιατί μέσα από αυτή τη συνέχεια της ζωής το ανθρώπινο ον αποκτά ταυτότητα, κοινότητα, πολιτισμό, ιστορία, και πάνω από όλα αξία την οποία μπορεί να μεταβιβάσει στις επόμενες γενιές δημιουργώντας μια νέα έκδοση του εαυτού του η οποία τον βοηθά να δραπτεύσει κατά κάποιο τρόπο από το αναπόδραστο της πεπερασμένης ζωής.⁴³

Η ανθρώπινη ζωή δεν έχει αυξητικά εγγενή αξία αλλά αξίζει ως καθαυτό και απαραβίαστο αγαθό.⁴⁴ Αυτό συνεπάγεται ότι δεν έχει ιδιαίτερη σημασία η ποσοτική αύξηση των ανθρώπινων ζώων. Αλλά είναι ηθικά πρόβλημα, αφού μια ανθρώπινη ζωή αρχίζει, να της δίνεται αξία και να μην σπαταλάται.

---

⁴¹ ό, π. σελ.73

⁴² ο π σελ 82-83

⁴³ ο π σελ 84

⁴⁴ ο π σελ 70,74,87

Αυτές οι ιδιότητες καθιστούν την απόφαση να αποκτήσει κάποιος ένα παιδί πολύ σημαντική και με μεγάλο ηθικό φορτίο καθώς ο ερχομός του στον κόσμο θέτει ένα ζήτημα αξίας ή απαξίας για τις συνθήκες οι οποίες συνοδεύουν τον ερχομό του στη ζωή, και για τις οποίες υπεύθυνοι είναι οι γονείς του.

Αυτό δεν καθιστά το δικαίωμα μας στην αναπαραγωγή "απόλυτο" καθώς η ηθική ορθότητα μιας τέτοιας απόφασης διέπεται από παράγοντες που αφορούν το μέλλον πρόσωπο και όχι την ικανοποίηση προσωπικών μας εγωιστικών τάσεων ή συμφερόντων, αλλά και από την αποδοχή μιας υποχρέωσης να παρέχουμε τα δέοντα για τον απόγονο μας, ούτως ώστε το συμφέρον του σε μια ευήμερη ζωή να έχει εξασφαλιστεί.⁴⁵

Η ασυμμετρική παρουσία των αναγκών ή των συμφερόντων ενός ατόμου που λειτουργούν ως κίνητρο για τη δημιουργία ενός άλλου ατόμου θέτει ζήτημα ηθικής αποτίμησης σε περιπτώσεις όπου η ζωή του παιδιού που θα έχει έρθει στον κόσμο έχει πέσει κάτω από ένα όριο, το οποίο την καθιστά ανάξια να την βιώσει.

Όσο τα προβλήματα που εγείρονται μπορούν να αποδοθούν με πολλούς τρόπους, ένας απ' αυτούς είναι το ζήτημα κατά πόσο ο ερχομός στη ζωή κάποιου μπορεί να θεωρηθεί βλάβη ή όφελος, και κατά συνέπεια μέσα από την εκτίμηση της βλάβης ή του οφέλους να δοθεί η απάντηση στο διλημματικό πρόβλημα που τίθεται για τη δημιουργία μιας νέας ζωής.

Η μεγάλη ηθική ευθύνη της γονεϊκότητας αποτυπώνεται από τον John Stuart Mill στο έργο του *On Liberty* όταν δηλώνει ότι :

"The fact itself, of causing the existence of a human being, is one of the most responsible actions in the range of human life. To undertake this responsibility--to bestow a life which may be either a curse or a blessing--unless the being on whom it is to be bestowed will have at least the ordinary chances of a desirable existence, is a crime against

---

⁴⁵ Archard, D. (2004). *Rights and Childhood* (2nd ed.). Routledge.

that being." ⁴⁶ δείχνοντας έτσι ότι η ελευθερία την οποία υπερασπίζεται δεν είναι απεριόριστη, και ακόμη περισσότερο στο ζήτημα της αναπαραγωγής, θέτοντας την παράμετρο της αρχής της βλάβης στο πεδίο της λήψης μιας απόφασης να δημιουργηθεί μια νέα ζωή, η οποία μπορεί να δικαιολογήσει τον περιορισμό της.

Μια πράξη που είναι ζημιογόνος σύμφωνα με τον Feinberg έχει την τάση να προκαλεί καταστάσεις ή συνθήκες βλάβης ή ζημίας. Μια κατάσταση κατά την οποία ένα πρόσωπο έχει ζημιωθεί είναι δηλαδή *harmed*, μπορεί για αυτό το πρόσωπο να μην είναι μια ζημιογόνος κατάσταση (*harmful condition*), καθώς αυτό εξαρτάται από το γεγονός της μονιμότητας που μπορεί να έχει αυτή η κατάσταση αλλά και η τάση που μπορεί να εμφανίζει για περαιτέρω ζημία σ' αυτό το πρόσωπο. Και η διαφορά είναι εμφανής ως προς τις δύο καταστάσεις αν συγκρίνουμε ένα οποιοδήποτε άτομο με σπασμένο γόνατο από τη μια και μια μπαλαρίνα με σπασμένο γόνατο από την άλλη.

Ωστόσο η έννοια της βλάβης είναι ασαφής και διφορούμενη και η χρήση της αρχής της βλάβης απαιτεί διασαφήνιση της έννοιας της βλάβης σε κάθε περίπτωση. Ο Feinberg διακρίνει τρεις έννοιες για την "βλάβη", όπου η πρώτη είναι η παράγωγη έννοια της βλάβης, που αφορά στην κοινή χρήση της λέξης για πράγματα που έχουν καταστραφεί. Η δεύτερη γνήσια έννοια της "βλάβης" είναι αυτή από την οποία προέρχεται η ματαιώση ή η παρεμπόδιση στα σχέδια κάποιου, ή η ανατροπή ενός συμφέροντος. Συνεπώς υπό αυτή τη μορφή της, η "βλάβη", αφορά σε πράγματα τα οποία συνιστούν ένα συμφέρον για τον άνθρωπο και αποτελούν τα συστατικά στοιχεία της ευημερίας ενός προσώπου. Όταν τα πράγματα στα οποία ένα άτομο έχει συμφέροντα προωθούνται, αυτό ευημερεί, όταν παρεμποδίζονται παρακμάζει. Είναι δυνατόν απλά γεγονότα να λειτουργήσουν ως εμποδια ή απλά να θεωρηθούν κακή τύχη για τα συμφέροντα κάποιου ατόμου αλλά όμως

---

⁴⁶ Mill, J. S. (1859). *On Liberty*.

μόνο από άλλους ανθρώπους μπορούν να παραβιαστούν ή από τον ίδιο, όταν πράττει αμελώς ή παράλογα.⁴⁷

Η έννοια της βλάβης στην αναπαραγωγή κατ' αυτόν τον τρόπο θέτει το ερώτημα κατά πόσο είναι ηθικά αποδεκτό η άσκηση της ελευθερίας κάποιου, του γονέα εν προκειμένω, και η ικανοποίηση των συμφερόντων του μπορεί να γίνει εις βάρος των συμφερόντων ενός άλλου, δηλαδή του παιδιού.

Το δικαίωμα ενός παιδιού "να μη γεννηθεί" εκτός και αν έχουν διασφαλιστεί εκ μέρους των γονέων συγκεκριμένες ελάχιστες συνθήκες/*minimal conditions* για την ευημερία του και συγκεκριμένα συμφέροντα εκ των προτέρων, σύμφωνα με τον Feinberg είναι ένα ηθικό καθήκον για κάθε υποψήφιο γονέα, διαφορετικά το παιδί έχει υποστεί βλάβη.⁴⁸ Φυσικά η βλάβη αυτή αφορά μια ζωή της οποίας το επίπεδο είναι κάτω από το όριο που την καθιστά άξια να βιωθεί, αφού του στερεί ένα μεγάλο μέρος από τις δυνατότητες και τις ευκαιρίες που της δίνουν το ιδιαίτερο νόημα ατομικά.

Για την Bonnie Steinbock⁴⁹ ωστόσο, λίγες είναι οι περιπτώσεις που πραγματικά τα συμφέροντα που βλάπτονται είναι τόσο σημαντικά ώστε να χαρακτηρίζονται *wrongful life* περιπτώσεις, για τις οποίες η ζωή δεν είναι πλέον όφελος για αυτόν που την βιώνει, οδηγώντας στο συμπέρασμα ότι πολύ δύσκολα μπορούμε να πούμε ότι είναι λάθος να φέρουμε ένα παιδί στον κόσμο, ακόμα και κάτω από τις πιο αντίξοες συνθήκες.

---

⁴⁷ Feinberg, J. (1987). *The Moral Limits of the criminal law vol 1, Harm to Others*. Oxford University Press.

⁴⁸ Feinberg, J. (1980). Is there a right not to be born? In J. Feinberg, *Rights, Justice, and the Bounds of Liberty Essays in Social Philosophy* (pp. 207-220). Princeton University Press.

⁴⁹ Steinbock, B., & McClarmock, R. (1994). When is birth unfair to a child? *Hastings Center Report*, 15-21.

Από την άλλη με το επιχείρημα του σχετικά με το non-identity-problem ο Derek Parfit ⁵⁰ θέτει το δίλημμα της σύγκρισης της ανυπαρξίας ή μιας ζωής που θα είναι δύσκολη και γεμάτη προβλήματα. Το παράδειγμα του αφορά το αν είναι σωστό για ένα δεκατετράχρονο κορίτσι να αποκτήσει ένα παιδί τώρα ή αργότερα, όπου ο Parfit δείχνει ότι η αναμονή θα δημιουργήσει ένα άλλο παιδί από το υπάρχον, άρα κατά συνέπεια το ζήτημα για το παιδί περιορίζεται μεταξύ της ανυπαρξίας ή της ζωής με μια έφηβη μητέρα.

Η κατάσταση αυτή οδηγεί σε αδιέξοδο: αν εμμείνουμε ότι για το συμφέρον του παιδιού η μητέρα θα πρέπει να αποφύγει την κύηση, καταλήγουμε να πούμε ότι θα ήταν καλύτερο για το παιδί να μη γεννηθεί, ωστόσο μια έφηβη μητέρα ενώ δεν είναι ιδανική, σίγουρα δεν είναι χειρότερη από την ανυπαρξία.

Η πρόταση της Steinbock είναι ότι μέσω της αρχής της γονεϊκής υπευθυνότητας το ερώτημα που τίθεται όταν λαμβάνεται μια απόφαση για τεκνοποίηση είναι: "τι χρειάζεται το παιδί μου;" ή "ποιο είναι το καλύτερο για το παιδί μου;" Βασίζοντας την απάντηση στην αξία της αγάπης για το παιδί η Steinbock δίνει την ηθική διάσταση της γονεϊκότητας, όπου κάθε γονιός ο οποίος επιθυμεί να φέρει στον κόσμο ένα παιδί με δυστυχισμένη ζωή όταν μπορεί να το αποφύγει, αποτυγχάνει να δικαιώσει το ελάχιστο ιδεώδες της γονεϊκότητας.

Ωστόσο, όταν η αρχή της γονεϊκής υπευθυνότητας υποστηρίζει ότι οι μελλοντικοί γονείς είναι ηθικά υποχρεωμένοι να σκεφτούν τι είδος ζωής θα έχουν τα παιδιά τους και να απέχουν να κάνουν παιδιά με προοπτικές πολύ άσχημες, αυτόματα τίθεται το ερώτημα: τι συνιστά το πολύ άσχημο; Μια γενετική νόσος, η κώφωση, η τύφλωση, το AIDS;

Η απάντηση της Steinbock είναι ότι η αρχή της γονεϊκής υπευθυνότητας στηρίζεται στην ιδέα ότι η γονεϊκότητα δε θα πρέπει να γίνεται άδικη για το παιδί. Απαιτεί σκέψη για τις πιθανές συνέπειες στο παιδί, ωστόσο δεν

---

⁵⁰ Parfit, D. (1984). "The Non-Identity-Problem". In D. Parfit, *Reasons and Persons* (pp. 357-61). Oxford: Clarendon Press.

υπονοεί ότι κάποιος δεν πρέπει να αποκτήσει παιδιά αν δεν συντρέχουν ιδεώδεις συνθήκες, ακόμη και λιγότερες από τις συμβατικές συνθήκες είναι ηθικά επιτρεπτές.

Καθώς οι κρίσεις για την αξία της ζωής είναι αναπόδραστα υποκειμενικές και εξαρτώνται από τις υποκειμενικές εμπειρίες, την προσωπικότητα και την γενική αντίληψη για τη ζωή, οι γονείς θα πρέπει να βασίσουν την απόφασή τους σε παράγοντες όπου μια καλή ζωή θα διασφαλίζεται παρά τα οποιαδήποτε μειονεκτήματα θα έχουν τα παιδιά τους, ικανοποιώντας ένα *minimum standard*.

Αυτή η πλευρά του *decent minimum standard* εστιάζει στην δυνατότητα που θα δοθεί στο παιδί να ζήσει μια γεμάτη και καλή ανθρώπινη ζωή, αλλά και στο να δείξει ότι η ανεύθυνη τεκνοποίηση απομακρύνεται από την έννοια του "αρκετά καλό γονέα"/*good enough parent*, ο οποίος επιθυμεί να αποκτήσει ένα γνωρίζοντας ότι στερείται είτε την ικανότητα να αγαπήσει το παιδί είτε να το φροντίσει σωστά.

Η αρχή της γονικής υπευθυνότητας προσφέρει ένα κανονιστικό σάνταρ μέσω του οποίου κρίνονται οι αποφάσεις και οι πράξεις των γονέων ή εκείνων που επιθυμούν να γίνουν γονείς

Η άσκηση της γονικής υπευθυνότητας συνίσταται στην τοποθέτηση των συμφερόντων και της ευημερίας των παιδιών ή μελλοντικών παιδιών πάνω από τις ανάγκες του καθενός, τις επιθυμίες ή την ευημερία.

Η ευημερία ως έννοια είναι σχετικά απροσδιόριστη, αλλά ωστόσο είναι *value-laden*/ αξιακά φορτισμένη έννοια και τα προβλήματα που είναι εγγενή μέσα σ'αυτήν δε μπορούν να αγνοηθούν. Οι υπεύθυνοι γονείς επιθυμούν τα παιδιά τους να έχουν καλές και ικανοποιητικές ζωές, ωστόσο οι συνθήκες κάτω από τις οποίες οι άνθρωποι τεκνοποιούν δεν είναι οι ιδανικές, και η ανάληψη της ευθύνης για μια άλλη ζωή δεν είναι πάντα εύκολη ή επιθυμητή. Όταν τίθεται ένα δικαίωμα ενός παιδιού "να μη γεννηθεί" η εστίαση δεν πρέπει να είναι στο παιδί αλλά στο γονέα, γιατί ο γονέας είναι αυτός που έχει την υποχρέωση να σταθμίσει σοβαρά τους λόγους για τους οποίους δε θα έπρεπε να φέρει ένα παιδί στον κόσμο.

Η Ο' Neill αναλύοντας τη γονεϊκότητα μέσα από την κανονιστική οπτική θεωρεί ότι δεν πρέπει να μελετηθεί μόνο από τη σκοπιά των κανονιστικών απαιτήσεων των γονέων οι οποίες είναι απόρροια των δικαιωμάτων των παιδιών, τα οποία συχνά θεμελιώνονται στη νομοθεσία ή τις θεσμικές δομές.

Θεωρεί ότι οι γονείς που δεν κάνουν τίποτε παραπάνω από το να σεβαστούν αυτά τα "τέλεια" καθήκοντα που αντιστοιχούν στα οικουμενικά δικαιώματα των παιδιών, προς τα παιδιά τους, δεν τα αδικούν. Όμως η έννοια της *φροντίδας (care)* μπορεί να δημιουργήσει ισχυρές ηθικές απαιτήσεις, παρά το γεγονός ότι δεν υπάρχει αντίστοιχο δικαίωμα, και το γεγονός ότι υπάρχει η αντίληψη ότι οτιδήποτε πέρα από το πεδίο των δικαιωμάτων είναι ζήτημα είτε πολιτιστικής παράδοσης είτε συναισθηματικής απάντησης είτε επιλεγμένης αντίδρασης.⁵¹

Όσοσο αν κάθε γονέας θεωρεί ότι από αυτόν απαιτείται μόνο ο σεβασμός στα δικαιώματα του παιδιού του απέχει από το να είναι ένας "αρκετά καλός γονέας" ή "minimally decent parent", χρησιμοποιώντας τον ίδιο όρο με την Steinbock.

Σύμφωνα με τον Mill αυτό στο οποίο οι άνθρωποι *πραγματικά* έδιναν αξία, ήταν η εξουσία, όχι η ελευθερία, και θεώρησε ότι είναι μεγάλη αδικία προς τα παιδιά και την κοινωνία το γεγονός ότι η κατάχρηση της αρχής της ελευθερίας θα επέτρεπε σε ένα γονέα να εκπληρώσει τα καθήκοντα του προς τον απόγονο του.

"Hardly any one indeed will deny that it is one of the most sacred duties of the parents (or, as law and usage now stand, the father), after summoning a human being into the world, to give to that being an education fitting him to perform his part well in life towards others and towards himself.....It still remains unrecognised, that to bring a child

---

⁵¹ O' Neill, O. (2000). The 'good enough' parent in the age of new reproductive technologies. In H. Haker, & Beyleveld, *The Ethics of Genetics in Human Procreation* (pp. 33-48). Ashgate Publishing.

into existence without a fair prospect of being able, not only to provide food for its body, but instruction and training for its mind, is a moral crime, both against the unfortunate offspring and against society; And that if the parent does not fulfill this obligation, the State ought to see it fulfilled at the charge, as far as possible, of the parent." ⁵²

Ανάγκες, επιθυμίες και αναπαραγωγή

Ο τρόπος που επιλέγει κάποιος να ζήσει τη ζωή του καθορίζεται από έννοιες οι οποίες θεωρούνται αυτονόητες ή δεδομένες, και καθορίζοντας την επιθυμία απόκτησης παιδιού ως μια ανάγκη που πρέπει να πραγματοποιηθεί, διαμορφώνεται ένα πλαίσιο μέσα στο οποίο η αναπαραγωγή ζητά το δικό της χώρο, στο σύνολο των αναγκών που η εκπλήρωση τους συνεισφέρει στην ευημερία του ανθρώπου.

Αν θεωρήσουμε τα πρωταρχικά κοινωνικά αγαθά (σύμφωνα με τον Rawls) ως θεμελιωδώς σημαντικές υποθετικές ανάγκες οι οποίες επιτρέπουν σε ένα άτομο να επιδιώξει επιλεγμένους στόχους, η απόκτηση ενός παιδιού με βιολογικούς όρους δεν μπορεί να χαρακτηριστεί μια ανάγκη η οποία συνιστά ένα πρωταρχικό αγαθό, του οποίου η έλλειψη καθιστά τη ζωή αβίωτη, όπως είναι η ιατρική φροντίδα σε περίπτωση ασθένειας, το φαγητό, το νερό, το οξυγόνο κτλ., συνεπώς ενώ η απόκτηση ενός παιδιού θεωρείται ως μια θετική εισφορά στην ευημερία ενός ανθρώπου, εξηγεί η Shannon, παρόλα αυτά είναι ένα δευτερεύον αγαθό, και όχι το πρωταρχικό αγαθό του οποίου η απόκτηση θα έδινε τη δυνατότητα σε κάποιον να επιλέξει ένα "σχέδιο" ζωής, σ' οποιοδήποτε βαθμό. Η απόκτηση ενός παιδιού θα μπορούσε να προσφέρει στην κοινωνική καταξίωση κάποιου ως εξαρτώμενη από τους κοινωνικούς παράγοντες και την αξία που προσδίδεται στην

---

⁵² Mill, J. S. (1859). *On Liberty*, pp 188-189

αναπαραγωγή, ωστόσο δεν είναι ο τύπος του βασικού αγαθού το οποίο είναι απαραίτητο για την επιβίωση του ανθρώπου.⁵³

Η προσφυγή σε ένα "αναπαραγωγικό ένστικτο" έτσι όπως υποστηρίζεται από τους Silver & Silver, το οποίο στηρίζει μια έντονη επιθυμία για αναπαραγωγή ή ακόμη και το συμφέρον για μεταβίβαση των γονιδίων ενός ατόμου από την εξελικτική σκοπιά, ενώ δεν είναι αρκετό για να δικαιολογήσει ένα δικαίωμα στην αναπαραγωγή, μπορεί όμως να δώσει μια εξήγηση πως προήλθε η ιδέα ενός δικαιώματος στην αναπαραγωγή χωρίς φυσικά να το θεμελιώνει. Η ύπαρξη μιας επιθυμίας δεν σημαίνει ότι αυτή πρέπει οπωσδήποτε να εκπληρωθεί, όπως επίσης δεν έπεται από το γεγονός ότι μια πράξη θα μπορούσε να προάγει τα συμφέροντα ενός ατόμου ή ζευγαριού ότι δεν υπάρχουν υπερισχύοντες λόγοι που θα έκαναν την προώθηση του συμφέροντος τους ηθικά προβληματικό.⁵⁴ Το γεγονός ότι έχουμε την ικανότητα και τη δυνατότητα να φέρουμε ένα παιδί στον κόσμο, με βοήθεια ή χωρίς, δεν μπορεί να είναι η δικαιολογητική βάση της πράξης της αναπαραγωγής ως δικαίωμα από ηθική άποψη.⁵⁵

Η αναπαραγωγή και η γονεϊκότητα, εξ ορισμού, περιλαμβάνουν σχέσεις ανάμεσα στους γονείς και τα παιδιά. Η αναπαραγωγή δεν είναι απλά ζήτημα επιδίωξης να ολοκληρώσω το σχέδιο ζωής μου αποκτώντας ένα παιδί, όπως θα έκανα με την καριέρα μου. Αν επιτύχω να αναπαραχθώ έχω δημιουργήσει ένα άλλο πρόσωπο και έχω ουσιαστικά διαμορφώσει τη ζωή αυτού του άλλου προσώπου. Με άλλα λόγια, οι αναπαραγωγικές μου πράξεις επηρεάζουν τις ζωές μας, όχι μόνο τη ζωή μου. Η απόκτηση

---

⁵³ Shanner, L. (1995). The Right to Procreate: When Rights Claims Have Gone Wrong. *McGill Law Journal* , 823-874.

⁵⁴ Pearson, Y. E. (2007). Storcks, Cabbage Patches, and the Right to Procreate . *Bioethical Inquiry* , 4, 105-115.

⁵⁵ Shanner, L., p 860

παιδιών συνεπώς αρμόζει σε μια ηθική κατηγορία δημιουργίας σχέσεων περισσότερο παρά μια κατηγορία αναζήτησης ατομικών στόχων.⁵⁶

Η αναπαραγωγή είναι ένα ζήτημα που διαδραματίζεται με πολλά παράδοξα και ιδιαιτερότητες. Η αναπαραγωγή δίνει νόημα στη ζωή μας δημιουργώντας τις οικογενειακές σχέσεις και τα συναισθήματα που γεμίζουν τις ζωές μας, ωστόσο πολύ μεγάλη σημασία δίνουμε στην ατομική επιλογή, τοποθετούμε την ελευθερία μας πάνω από όλα, ενώ ταυτόχρονα με την τεκνοποίηση δημιουργούμε ανάγκες που λειτουργούν σαν τροχοπέδη σε άλλα πεδία της ζωής μας. Ζητούμε να μπορούμε να αυτοκαθοριζόμαστε ωστόσο αυτός ο αυτοκαθορισμός εξαρτάται από την ύπαρξη άλλων ανθρώπων στη ζωή μας.

Αναπαραγωγή: ηθικό δικαίωμα ή ευθύνη;

Ένα δικαίωμα στην αναπαραγωγή είναι ένα σύνθετο δικαίωμα, όπου έννοιες σωματικής αυτονομίας ως προς την αυτοδιάθεση αλλά και τον αυτοκαθορισμό συνιστούν τη γραμμή εκκίνησης για την δικαιολόγηση ενός δικαιώματος στην αναπαραγωγή. Με την αρνητική του μορφή εκκωρεί καθήκοντα μη παρέμβασης από άλλους ως προς τις επιλογές άσκησης του ή μη.

Για τον Robertson η σπουδαιότητα των αξιών που εμπεριέχονται στο δικαίωμα στην αναπαραγωγή το καθιστούν ένα σημαντικό ηθικό δικαίωμα: *"Το ηθικό δικαίωμα να αναπαραχθεί κάποιος γίνεται σεβαστό λόγω της σημαντικότητας που έχει η αναπαραγωγή στην προσωπική ταυτότητα, νόημα και αξιοπρέπεια. Αυτή η σπουδαιότητα καθιστά την ελευθερία στην αναπαραγωγή ένα σημαντικό ηθικό δικαίωμα, και για την ηθική της αυτονομίας του ατόμου και για την ηθική της κοινότητας ή της*

---

⁵⁶ Shanner, L. (1995). The Right to Procreate: When Rights Claims Have Gone Wrong. *McGill Law Journal* , 858-9.

οικογένειας που βλέπουν το σκοπό του γάμου και της σεξουαλικής ένωσης ως την αναπαραγωγή και ανατροφή απογόνου. Λόγω αυτής σπουδαιότητας το δικαίωμα στην αναπαραγωγή αναγνωρίζεται ευρέως ως ένα *prima facie* δικαίωμα το οποίο δεν μπορεί να περιοριστεί παρά μόνο για σημαντικό λόγο"

"The moral right to reproduce is respected because of the centrality of reproduction to personal identity, meaning and dignity. This importance makes the liberty to procreate an important moral right, both for an ethic of individual autonomy and for the ethics of community or family that view the purpose of marriage and sexual union as the reproduction and rearing of offspring. Because of this importance the right to reproduce is widely recognised as a prima facie moral right that cannot be limited except for very good reason"(Robertson, 1994).⁵⁷

Οι αξίες που περιγράφονται από τον Robertson δίνουν μια διάσταση της αναπαραγωγής όπου η δημιουργία οικογένειας εμπεριέχεται στην ελευθερία επιλογής του τρόπου ζωής για κάποιον και εκφράζονται μέσα από αυτήν.

Η αναπαραγωγική ελευθερία για τον συγγραφέα ανάγεται σε ένα αρνητικό δικαίωμα λόγω της ιδιαίτερης προσωπικής σημασίας που έχει, το οποίο καθιστά απαγορευτική την πολιτειακή ή την ιδιωτική παρέμβαση κατά την άσκηση του, και όχι ένα θετικό δικαίωμα στην παροχή υπηρεσιών ή των απαιτούμενων πόρων για την αναπαραγωγή.⁵⁸ Ωστόσο η ελευθερία αυτή δεν είναι μια απεριόριστη ελευθερία, διότι μπορεί κατά την άσκηση της να συντρέξουν λόγοι απαγορευτικοί, καθιστώντας μ' αυτό τον τρόπο την αναπαραγωγή ένα δικαίωμα-προνόμιο και όχι ένα δικαίωμα- αξίωση.

---

⁵⁷ Robertson, J. (1996). *Children of Choice: Freedom and the new reproductive technologies* (4th ed.). Princeton University Press.

⁵⁸ Robertson, J. (1996). *Children of Choice: Freedom and the new reproductive technologies* (4th ed.). Princeton University Press. pp35-38

Για τον John Harris ο σεβασμός στην ελευθερία να μεταβιβάσει κάποιος τα γονίδια του στις επόμενες γενιές είναι η αξία που καθιστά την αναπαραγωγική ελευθερία τόσο σημαντική. Η ελευθερία επιλογής του τρόπου ζωής και αναπαραγωγής εμπεριέχονται και εκφράζουν τις πεποιθήσεις και την ηθικότητα που οι οικογένειες μοιράζονται μεταξύ τους. Και δηλώνει ότι "οι επιλογές αυτές είτε αποδεικνύεται ότι προστατεύονται από το δικαίωμα στην αναπαραγωγική ελευθερία ή αυτονομία είτε όχι, χωρίς αμφιβολία έχουν την αξίωση να λαμβάνονται σοβαρά ως ηθικές αξιώσεις." ⁵⁹

Η αναπαραγωγική αυτονομία για τον Harris είναι δυνατόν να ερμηνευτεί ως την ελευθερία που σύμφωνα με τον Dworkin το σύνταγμα εγγυάται ως προς την άσκηση των θρησκευτικών πεποιθήσεων, ή την άσκηση της ελευθερίας του λόγου,⁶⁰ η οποία πρέπει να εγγυάται ακόμη και αν καταλήγει να θίγει ή να προσβάλλει άλλα άτομα, όταν λέει ότι το δικαίωμα στην αναπαραγωγική αυτονομία είναι "*a right [of people] to control their own role in procreation unless the state has a compelling reason for denying them that control*" ⁶¹

Το δικαίωμα απόκτησης απογόνων δεν είναι απλά η φυσική συνέπεια ενός δικαιώματος να μην αποκτήσει κάποιος παιδιά, γιατί ένα αρνητικό δικαίωμα να αποκτήσει ή όχι κάποιος ένα παιδί δε συνιστά και υποχρέωση ή καθήκον στους άλλους να παρέχουν τα μέσα για την απόκτηση του.⁶²

---

⁵⁹ Harris, J. (2003). Cloning. In R. G. Frey, & W. C. Heath, *A Companion to Applied Ethics* (pp. 382-395). Blackwell Companions to Philosophy.

⁶⁰ Harris, J. (1998). Rights and reproductive choice. In J. Harris, & S. Holm, *The future of human reproduction Ethics, Choice and Regulation* (pp. 5-37). Oxford University Press.

⁶¹ Dworkin, R. (1983). *Life's Dominion An argument about abortion, euthanasia, and individual freedom*. Harper Collins, p 148

⁶² Archard, D. (2004). *Rights and Childhood* (2nd ed.). Routledge. p137; O' Neill, O. *Autonomy and Trust in Bioethics*.

Η αξίωση ενός δικαιώματος δεν αρκεί για την τεκμηρίωση του νομικά. Ενώ η ύπαρξη ενός γενικού δικαιώματος στην αναπαραγωγή θα έδινε κατ' αυτό τον τρόπο με όρους διανεμητικής δικαιοσύνης το θετικό δικαίωμα σε υπογόνιμα ζευγάρια να αποκτήσουν και αυτά ένα παιδί, διότι όλοι θα είχαν την αξίωση σε δίκαιη και ισόνομη αντιμετώπιση.

Η εννοιολογική διάσταση ενός τέτοιου δικαιώματος έχει μια κλιμάκωση (σταδιοποίηση) που ξεκινά από την απόφαση για τεκνοποίηση, προχωρά στη σύλληψη και κυοφορία, συνεχίζει με τη γέννηση του παιδιού και ολοκληρώνεται με την ανατροφή του. Οι σχέσεις που αναπτύσσονται μέσα από αυτά τα στάδια είναι και ο λόγος που το εν λόγω δικαίωμα είναι τόσο ασαφές ως προς το περιεχόμενό του, καθιστώντας δύσκολο πολλές φορές τον προσδιορισμό του. Η συνέχεια που το διέπει του δίνει ταυτόχρονα και την ηθική του υπόσταση, καθώς κάθε στάδιο μπορεί να αξιολογηθεί ηθικά ξεχωριστά.

Αυτό σημαίνει ότι η αναπαραγωγή δεν ξεκινά με μια απόφαση να τεκνοποιήσει κάποιος, ούτε και τελειώνει με την βιολογική σχέση που δημιουργείται. Η απόκτηση παιδιών σημαίνει αρχικά μια βιολογική σχέση (άμεση, έμμεση ή και καθόλου), η οποία συνεχίζει με την ανατροφή του παιδιού.

Το συμφέρον που έχουμε να αναπαραχθούμε δεν αφορά αποκλειστικά και μόνο τη δημιουργία αντιτύπων των γονιδίων μας αλλά ένα δικαίωμα στην ανατροφή παιδιών που είναι γενετικά συνδεδεμένα μαζί μας ή ακόμη και με παιδιά που κατέχουν μια σημαντική αλλά όχι βιολογική σχέση μαζί μας (όπως συμβαίνει σε περιπτώσεις θετής γονεϊκότητας ή υιοθεσίας), άρα το δικαίωμα στην αναπαραγωγή δεν είναι ένα δικαίωμα *per se*, αφού μπορεί να ικανοποιηθεί ακόμη και όταν ο γενετικός δεσμός απουσιάζει, αλλά όμως δεν είναι και ένα δικαίωμα που είναι απεριόριστο όπως υποστηρίζει ο Robertson, αλλά επιδέχεται περιορισμό, καθώς η ύπαρξη ενός ή δύο παιδιών είναι αρκετή για να υποστηρίξουμε ότι οι όροι του ως δικαιώματος έχουν ικανοποιηθεί, με χαρακτηριστικό παράδειγμα

την περίπτωση Oakley όπου με δικαστική απόφαση απαγορεύτηκε στον εναγόμενο η περαιτέρω τεκνοποίηση χωρίς απόδειξη ικανής παροχής των απαραίτητων για τα υπόλοιπα 9 παιδιά του.⁶³

Στο ίδιο πνεύμα κινείται και η Onora O'Neill όταν δηλώνει ότι:

"το δικαίωμα στην αναπαραγωγή δεν είναι απεριόριστο, αλλά εξαρτώμενο από τους γονείς οι οποίοι έχουν ήδη ή κάνουν πραγματοποιήσιμα σχέδια για την επαρκή ανατροφή του παιδιού τους είτε από τους ίδιους είτε από άλλους που το επιθυμούν. Τα πρόσωπα που αναπαράγονται χωρίς τέτοια σχέδια δεν μπορούν να υποστηρίξουν ότι ασκούν κάποιο δικαίωμα"

*"the right to beget or rear is not unrestricted, but contingent upon begetters and bearers having or making some feasible plan for their child to be adequately reared by themselves or by willing others. Persons who beget or bear without making any such plans cannot claim that they are exercising a right."*⁶⁴

Αναπαράγομαι/τεκνοποιώ σημαίνει ότι γίνομαι υπεύθυνος για την ύπαρξη ενός άλλου και ξεχωριστού ανθρώπινου όντος, κάποιου, ο οποίος είναι η γνήσια δημιουργία μου, που όμως έχει τη δική του αξία.

Αυτό είναι που δίνει την τεράστια αξία στην αναπαραγωγή για πολλούς ανθρώπους, και ένα σκοπό ζωής, ο οποίος είναι ένα μεγάλο κομμάτι των συμφερόντων που συνιστούν την ευημερία ενός ανθρώπου.

Υπάρχουν βέβαια και τα άτομα τα οποία δεν επιθυμούν να κάνουν παιδιά, μη θεωρώντας αυτή την πλευρά της ζωής τόσο σημαντική, καθώς το νόημα της ζωής για αυτούς βρίσκεται σε άλλου είδους δραστηριότητες, και σ' αυτό οι φεμινίστριες έχουν να προσθέσουν ότι ο κίνδυνος να θεωρηθεί αφύσικη μια τέτοια οπτική της ζωής είναι μεγάλος, τη στιγμή που οι γυναίκες θεωρούνται βιολογικά προγραμματισμένες να επιθυμούν την απόκτηση ενός παιδιού, καθώς η κουλτούρα μας

---

⁶³ Statman, D. (2003). The right to Parenthood, An argument for a narrow interpretation. *Ethical Perspectives*, 224-235.

⁶⁴ O'Neill, O., & Rudick, W. (1979). Begetting, Bearing and Rearing. In O. Onora, *Having Children: Philosophical and Legal Reflections on Parenthood* (pp. 25-30). Oxford University Press.

καθαγιάζει την φυσική γονεϊκότητα και στιγματίζει την ατεκνία, προβάλλοντας αυτή την κοινωνικά κατασκευασμένη επιθυμία ως την ορθή.

Οι λόγοι που μπορεί να βρίσκονται κάτω από την επιθυμία να γίνει κάποιος γονιός είναι πολλοί και όχι πάντα ηθικοί. Η δημιουργία ενός άλλου ανθρώπου είναι εγγενώς ένας καλός λόγος.

Όμως η δημιουργία αυτού του νέου ανθρώπου συνεπιφέρει και την ανάγκη να ικανοποιηθούν και τα δικά του δικαιώματα στη φροντίδα, η οποία θα του εξασφαλίσει ένα επίπεδο ευημερίας στη ζωή του. Κατ' αυτό τον τρόπο οποιοδήποτε δικαίωμα θα έπρεπε να εξαρτάται από την αποδοχή μιας υποχρέωσης να παρέχει κάποιος τα δέοντα για τον απόγονο του. Ο Ρουσσώ αφού εγκατέλειψε και τα πέντε του παιδιά σε ιδρύματα, στον *Émile* έδειξε μια πολύ βαθιά αλλαγή καρδιάς και δήλωσε ότι: "αυτός ο οποίος δεν μπορεί να εκπληρώσει τα καθήκοντα ενός πατέρα δεν έχει δικαίωμα να γίνει ένας. Ούτε φτώχεια, ούτε καριέρα, ούτε ανθρώπινες κρίσεις μπορούν να τον απαλλάξουν από τη φροντίδα και την ανατροφή των παιδιών του."⁶⁵

Βιοηθικές προεκτάσεις

Το πρόβλημα της ενήμερης συγκατάθεσης

Η ηθική διάσταση του ζητήματος των πολύδυμων κυήσεων που είναι το αποτέλεσμα της εφαρμογής της IVF, περιλαμβάνει τη διαδικασία λήψης απόφασης και της ενήμερης συγκατάθεσης των μελλοντικών γονέων. Υπό φυσιολογικές συνθήκες ο γιατρός και οι μελλοντικοί γονείς καταλήγουν σε μια συμφωνία ως προς τις τροποποιήσεις της θεραπείας. Αυτή η διαπραγμάτευση θα τους βοηθήσει να αντισταθμίσουν την

---

⁶⁵ Archard, D. (2004). *Rights and Childhood* (2nd ed.). Routledge.

αναπαραγωγική αυτονομία τους με την επαγγελματική αυτονομία του γιατρού. Δικαιώματα ωστόσο μπορεί να συγκρούονται όταν πρέπει να ληφθεί: 1) απόφαση για τον αριθμό των εμβρύων που θα μεταφερθούν στη μήτρα και 1) απόφαση για την εκτέλεση μείωσης των εμβρύων σε πολύδυμη κύηση.

Η συναισθηματική πίεση της υπογονιμότητας, συνδυαζόμενη με την έλλειψη πληροφόρησης για τις συνέπειες των πολύδυμων κυήσεων και η μεγάλη επιθυμία για την απόκτηση παιδιού, μπορεί να μειώσουν την ικανότητα τους να κάνουν τη πιο σωστή επιλογή. Οι περισσότεροι γονείς υποτιμούν τη δυσκολία ανατροφής πολύδυμων παιδιών. Επιπρόσθετα το οικονομικό φάσμα και η γνώση ότι θα είναι ικανοί να πληρώσουν για περιορισμένο αριθμό κύκλων εξωσωματικής, είναι δυνατό να φέρει το ζευγάρι να απαιτήσει την μεταφορά μεγαλύτερου αριθμού εμβρύων.

Ένας αρκετά μεγάλος αριθμός γονέων θεωρεί μια πολύδυμη κύηση ως θετικό αποτέλεσμα, λόγω της έλλειψης ενημέρωσης για τους κινδύνους και τις επιπλοκές της διαδικασίας αυτής. Όταν παρέχονται εκτενείς πληροφορίες στους ασθενείς για τους κινδύνους μιας πολύδυμης κύησης και για τα αποτελέσματα της πολιτικής της μεταφοράς ως προς τις πιθανότητες τους να κυοφορήσουν, οι συγκρούσεις μεταξύ γιατρού και ασθενή είναι πολύ περιορισμένες.

Το δικαίωμα των μελλοντικών γονέων να αποφασίσουν πόσο παιδιά επιθυμούν να αποκτήσουν πρέπει να αντισταθμιστεί με τη εξουσία που απορρέει από την ευθύνη του γιατρού ως προς τις επιπλοκές των πράξεων του για τη μητέρα και τα μελλοντικά παιδιά. Εκ μέρους του γιατρού, αυτό είναι ζήτημα ευθύνης απέναντι στους ευάλωτους μάλλον παρά μια πατερναλιστική στάση προς τους ασθενείς.

Η αρχή της σωματικής ακεραιότητας και η αρχή της αναπαραγωγικής αυτονομίας δίνουν σε κάθε γυναίκα το δικαίωμα να αποφασίσει η ίδια κατά πόσο θα υποβληθεί ή όχι σε τερματισμό μιας κύησης. Στην περίπτωση μιας πολύδυμης κύησης η γυναίκα θα πρέπει να πληροφορείται πλήρως για τους κινδύνους για την ίδια, την κύηση και τα εναπομένοντα έμβρυα όταν η μείωση εμβρύων εκτελείται. Κάθε

γυναίκα ωστόσο, πρέπει να έχει το δικαίωμα στην μείωση των εμβρύων αν οι εκτιμήσεις της για τους κοινωνικούς, ψυχολογικούς και ιατρικούς κινδύνους για την ίδια και τον απόγονο είναι πολύ υψηλοί. Οι γιατροί που έχουν συνειδησιακές αντιρρήσεις για την έκτρωση πριν την έναρξη της θεραπείας θα πρέπει να το αναφέρουν στους ασθενείς και θα πρέπει να λάβουν υπόψη τους τέτοιες αντιρρήσεις όταν αποφασίζουν πόσα έμβρυα θα μεταφέρουν στη μήτρα. Έχουν επίσης το καθήκον να τους παραπέμπουν σε άλλο γιατρό αν αυτή η διαδικασία πρέπει να αποφασιστεί.

Το πρόβλημα της επιλογής

Η διαρκώς αυξανόμενη προσφορά υπηρεσιών μέσω της τεχνολογίας της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής έχει αυξήσει κατά συνέπεια και τις επιλογές ή την ελευθερία των ατόμων να αναπαραχθούν, πέρα από τα κοινωνικά στερεότυπα της δημιουργίας απογόνων μόνο μέσα από την πυρηνική οικογένεια.

Αυτό συνέβη επειδή η ιατρικά υποβοηθούμενη αναπαραγωγή καθιστά από τη μια δυνατή την αφαίρεση των βιολογικών εμποδίων ως προς την αναπαραγωγή, και δευτερευόντως επειδή η ανάπτυξη των τεχνολογιών και η επιτυχής εφαρμογή τους έχει οδηγήσει ή έχει συνεισφέρει σε αλλαγή κοινωνικών απόψεων και ρυθμίσεων πχ σχετικά με την ομοφυλόφιλη γονεϊκότητα.

Αυτό είχε ως αποτέλεσμα την ιατροποίηση σε μεγάλο βαθμό του ζητήματος στην αναπαραγωγή μέσα από τρία επίπεδα το εννοιολογικό (όπου χρησιμοποιείται ένα ιατρικό πλαίσιο αναφοράς), το θεσμικό (όπου τα ζητήματα αντιμετωπίζονται μέσα στα ιατρικά ιδρύματα), και το διαδραστικό (όπου το ιατρικό επάγγελμα εμπλέκεται άμεσα για να αντιμετωπίσει το ζήτημα).

Η ιατροποίηση αυτή της αναπαραγωγής δεν είναι άμοιρη ηθικών προβλημάτων.

Η πιο σημαντική υπόρρητη αξία που δοκιμάζεται μέσα από τις διαδικασίες της IVF είναι χωρίς αμφιβολία η υγεία, καθώς είναι ο πιο σημαντικός στόχος που ένα άτομο μπορεί να επιδιώξει. Αυτό γίνεται εμφανές στην προσπάθεια μείωσης των πολύδημων κυήσεων με τη μεταφορά ενός μόνο εμβρύου. Σε πολλές περιπτώσεις αυτοί που αναπαράγονται δεν τους δίνεται η επιλογή να ζυγίσουν τα ποσοστά επιτυχίας με τους κινδύνους που είναι εγγενείς στις πολύδημες κυήσεις. Αυτή η αντιστάθμιση γίνεται από τους επαγγελματίες. Για αυτούς που θεωρούν ότι η αναπαραγωγική ελευθερία θα πρέπει να προέχει, αυτή είναι καθαρά μια ηθικά προβληματική πλευρά της ιατροκοποίησης. Αντίστοιχα, προσδιορίζοντας την ατεκνία ως ιατρικό πρόβλημα και μέσω αυτού κατά συνεκδοχή ένα πρόβλημα που σχετίζεται με την υγεία προωθείται η ανάγκη να λυθεί το "πρόβλημα" με ιατρικά μέσα. Το δικαίωμα άρνησης αυτών των υπηρεσιών μπορεί να βασίζεται στο δικαίωμα του αυτοκαθορισμού, ωστόσο η διατύπωση του προβλήματος ως ιατρικής υφής, συντελεί στη λανθασμένη θεώρηση των ανθρώπων που τις αρνούνται, παρά αν το πρόβλημα είχε τεθεί ως κοινωνικό ή υπαρξιακό.⁶⁶

Το επιχείρημα της ίσης πρόσβασης

Στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα στο άρθρο 12, αναγνωρίζεται το ανθρώπινο δικαίωμα "ίδρυσης μιας οικογένειας", όπου σύμφωνα με αυτό "άνδρες και γυναίκες σε ηλικία γάμου" "έχουν το δικαίωμα να παντρευτούν και να ιδρύσουν οικογένεια, σύμφωνα με τους εθνικούς νόμους που αφορούν την άσκηση αυτού του δικαιώματος". Η ασάφεια του όρου προκαλεί ερωτηματικά για το εύρος του ως προς τις

---

⁶⁶ Holm, S. (2009). The Medicalization of Reproduction-A 30 Year Retrospective. In F. Simonstein, *Reprogen-Ethics and the Future of Gender, International Library of Ethics, Law, and the New Medicine* 43 (pp. 29-36). Springer.

κατηγορίες πολιτών που περιλαμβάνει, το ακριβές περιεχόμενο του αλλά και αν πρόκειται για ένα δικαίωμα που επιδέχεται περιορισμούς.

Ο John Harris έχει υποστηρίξει ότι τα δικαιώματα μπορούν να χρησιμοποιηθούν είτε ως προκείμενες είτε ως το συμπέρασμα σε ένα επιχείρημα. Και ο ισχυρισμός ότι όλοι οι άνθρωποι έχουν το δικαίωμα στην αναπαραγωγή, φτάνει στη λήψη του ζητούμενου, ενώ αυτό που πραγματικά εννοείται με αυτό τον ισχυρισμό είναι ότι όλοι έχουν επιθυμία να κάνουν ένα παιδί, και αυτό που πρέπει να ερευνηθεί είναι αν αυτή η επιθυμία συνιστά δικαίωμα για όλους.⁶⁷

Αν δεχτούμε ότι το δικαίωμα για αναπαραγωγή είναι απόλυτο, είναι δυνατό να δεχτούμε επίσης το γεγονός ότι οι άνθρωποι δε θα έπρεπε να εμποδίζονται ποτέ να αναπαραχθούν και επιπλέον, ότι θα πρέπει να βοηθούνται, αν το επιθυμούσαν. Ωστόσο το δικαίωμα να μην εμποδιστεί κανένας να αποκτήσει παιδί, δε θα μπορούσε να περιλαμβάνει το απόλυτο δικαίωμα να του παρέχουν ένα παιδί μέσα από θεραπείες στειρότητας.

Ας πάρουμε ως παράδειγμα ένα ζευγάρι που έχει μολυνθεί με HIV, το οποίο επιθυμεί να χρησιμοποιήσει τις μεθόδους υποβοηθούμενης αναπαραγωγής για να αποκτήσει παιδί. Ο κίνδυνος μετάδοσης του ιού είναι αξιοσημείωτος και το ζήτημα που είναι δυνατόν να τεθεί είναι: θα πρέπει οι γιατροί να εκπληρώνουν οποιοδήποτε αίτημα για υποβοηθούμενη αναπαραγωγή; Ή η ευθύνη τους σταματά στην εκτίμηση των ιατρικών δεδομένων, και αν αυτά είναι ικανοποιητικά, να γίνεται αποδεκτό το αίτημα για IVF;

Η σύγκρουση αρχών και αξιών εδώ είναι εμφανής, καθώς αν οι γιατροί αρνηθούν την πρόσβαση στις υπηρεσίες της υποβοηθούμενης αναπαραγωγής, από τη μια δεν γίνεται σεβαστή η αυτονομία και το δικαίωμα στην αναπαραγωγή των ασθενών και μελλοντικών γονέων, και από την άλλη η απαραίτητη συμμετοχή τους και η παρέμβαση τους στη διαδικασία της θεραπείας, τους επιφορτίζει με την ευθύνη για την

---

⁶⁷ Chadwick, R. F. (1994). *Ethics, reproduction, and genetic control*. Routledge.

ευημερία του μελλοντικού παιδιού, την οποία είναι πολύ δύσκολο να αρνηθούν, καθώς η δεοντολογία του επαγγέλματος τους τους δεσμεύει στην αρχή της ωφέλειας και της μη βλάβης.

Αυτό σημαίνει ότι ο σεβασμός στην αυτονομία του μελλοντικού-γονιού είναι μια σημαντική *prima facie* αρχή, ωστόσο όχι μια απόλυτη αρχή καθώς οι γιατροί έχουν μια ειδικού-τύπου ευθύνη στο πλαίσιο της ΥΑ, που αφορά τα συμφέροντα του μελλοντικού παιδιού.

Πέρα όμως από την ηθική δέσμευση τους στην αρχή της ωφέλειας, οι γιατροί είναι επίσης άνθρωποι που μπορεί να έχουν προκαταλήψεις, οι οποίες λειτουργούν ανασταλτικά στην αποτελεσματική παροχή υπηρεσιών υγείας των γιατρών, καθώς η άρνηση αυτή στηρίζεται σε μη ιατρικούς λόγους.

Αυτό θέτει το ζήτημα της άνισης μεταχείρισης καθώς οι άνθρωποι που μπορούν να αναπαραχθούν φυσιολογικά δε κρίνονται πρωτίτερα ούτε χρειάζονται "ιδιαίτερη άδεια" για να αναπαραχθούν.

Αν ένα δικαίωμα στην ΥΑ δεν μπορεί να θεμελιωθεί αποκλειστικά στο δικαίωμα στην αναπαραγωγή, αυτό δε σημαίνει ότι ένα δικαίωμα στην ΥΑ δεν υπάρχει, όμως το θεμέλιο του βρίσκεται κάπου αλλού (πιθανόν σε ένα καθήκον να ωφελούμε τους άλλους).

Το πρόβλημα της εργαλειοποίησης

Μια άλλη οπτική του απεριόριστου δικαιώματος στην αναπαραγωγή το οποίο εγείρει κριτική μέσα από τη φεμινιστική οπτική δίνει η Maura Ryan λέγοντας ότι όταν ο Robertson υποστηρίζει ότι η αναπαραγωγική αυτονομία είναι εντέλει ριζωμένη στην "αντίληψη ότι τα άτομα έχουν το δικαίωμα να επιλέξουν και να ζήσουν το είδος της ζωής στο οποίο βρίσκουν νόημα και καταξίωση", επιτρέπει την ελεύθερη χρήση της τεχνολογίας από όλα τα ζευγάρια να πραγματώσουν τους οποιουδήποτε "αναπαραγωγικούς στόχους" είναι δυνατόν να έχουν,

(συμπεριλαμβανομένων της επιλογής του φύλου ή των γενετικών χαρακτηριστικών του παιδιού ή τη μεταβίβαση του "βάρους" της κύησης σε κάποιον άλλον).

Το αίτημα της ατομικής ελευθερίας και της αυτονομίας η οποία επιτρέπει τις προσωπικές επιλογές ως προς την αναπαραγωγή για την Ryan περιλαμβάνει δεσμεύσεις, απαιτώντας αναστοχασμό του τι σημαίνει ατομική εξέλιξη και ανάπτυξη μέσα στο κοινωνικό πλαίσιο, όπου οι προσωπικές επιλογές θα πρέπει να συνυπάρχουν με μια δίκαιη κοινωνία, τονίζοντας έτσι την αντίληψη της ότι η αναπαραγωγική ελευθερία δεν είναι μια απεριόριστη αξία από τη φεμινιστική σκοπιά.

Όταν με τη βοήθεια της τεχνολογίας η ελευθερία να "αποκτήσει κάποιος το είδος του παιδιού που θα έκανε κάποιον αρχικά να θέλει να φέρει ένα τέτοιο παιδί στον κόσμο" τίθεται ως επιχείρημα, μετατρέπει τα πρόσωπα σε αντικείμενα του δικαιώματος ενός άλλου, επιτρέποντας έννοιες που κυριαρχούν στον κόσμο του εμπορίου, να απαξιώνουν το ίδιο το παιδί και να το υποβιβάζουν στο επίπεδο του αντικειμένου υπό παραγγελία για αγορά, ειδικότερα όταν η οποιαδήποτε αλλαγή στα γενετικά χαρακτηριστικά ενός παιδιού γίνεται υπό το πρίσμα της οπτικής της ικανοποίησης της επιθυμίας του γονέα και όχι της διευκόλυνσης της ανάπτυξης του παιδιού.

Ο ερχομός ενός παιδιού στον κόσμο υπό αυτές τις συνθήκες ικανοποιεί ανάγκες και επιθυμίες των γονέων από τη μια, αποτυγχάνει όμως να δει το παιδί ως αυτοσκοπό και ένα άτομο με την προοπτική του δικού του αυτοκαθορισμού από την άλλη, καθώς αυτό που βαραίνει περισσότερο είναι οι εγωιστικές επιθυμίες των γονέων και πολύ λιγότερο η προστασία της αυτονομίας του παιδιού. Η ηθική αποτίμηση αφορά στο πότε ένα ον το οποίο έχει "σχεδιαστεί" σύμφωνα με τις προδιαγραφές κάποιου άλλου, γίνεται ο εαυτός του, και ποια είναι τα όρια ως προς τις προσδοκίες των γονεών που πρέπει τα παιδιά να εκπληρώσουν.

Η αναπαραγωγή και η ανατροφή είναι διαδικασίες οι οποίες δεν είναι δυνατόν να υπαχθούν εντελώς στον έλεγχο ακόμη και της πιο εξελιγμένης τεχνολογίας. Το γενετικό αποτύπωμα [blueprint] δεν είναι ο

καθοριστικός παράγοντας που θα προσδώσει το τελικό αποτέλεσμα του προσώπου και της προσωπικότητας ενός παιδιού.

Το υποκείμενο ιδεώδες της τελειότητας δε συνάδει με την φεμινιστική αξία της συνεργασίας και της ταπεινότητας προς τη φύση η οποία προτείνει ένα μέσο δρόμος ανάμεσα στην τεχνολογική κυριαρχία και στην παθητική αποδοχή της φυσικής διαδικασίας.⁶⁸

Το ζήτημα της ανθρώπινης βελτίωσης με τη χρήση των αναπαραγωγικών τεχνολογιών.

Στο μέλλον ο γενετικός χειρισμός των εμβρύων αναμένεται να έχει τη δυναμική να προχωρήσει πέρα από την θεραπεία ασθενειών σε βελτιώσεις: παιδιά που θα είναι ψηλότερα, πιο αθλητικά, και με υψηλότερο δείκτη νοημοσύνης. Το γένος ήδη μπορεί να προκαθοριστεί με την Προεμφυτευτική Διάγνωση. Ακόμη και το χρώμα των ματιών και το χρώμα των μαλλιών θα μπορούσε να επιλεγεί εκ των προτέρων. Ωστόσο η απόφαση χρήσης της γενετικής μηχανικής από τους μελλοντικούς γονείς δημιουργεί την ανάγκη για ηθική διερεύνηση της, παρόλο που σύμφωνα με τον John Harris⁶⁹ το δικαίωμα στην αναπαραγωγική αυτονομία με τη θετική του μορφή μπορεί να εμπεριέχει το δικαίωμα: "*....to reproduce with the genes we choose and to which we have legitimate access, or to reproduce in ways that express our reproductive choices and our vision of the sorts of people we think it right to create.*"

---

⁶⁸ Ryan, M. A. (1990). The argument for unlimited procreative liberty: a feminist critique. *Hastings Center Report*, 20 (4).

⁶⁹ Harris, J. (1998). Rights and reproductive choice. In J. Harris, & S. Holm, *The future of human reproduction Ethics, Choice and Regulation* (pp. 5-37). Oxford University Press.

Το δικαίωμα να αναπαραχθεί κάποιος με τη χρήση της γενετικής μηχανικής για τον Harris είναι ανάλογο με το δικαίωμα στην ελευθερία ή τη θρησκεία,

Τι είναι λοιπόν λανθασμένο ως προς τη δημιουργία απογόνων οι οποίοι δεν είναι μόνο απαλλαγμένοι από την ασθένεια, αλλά στην πραγματικότητα "παραπάνω από καλά";

Ο Michael Sandel⁷⁰ υποστηρίζει ότι η αμηχανία που πολλοί άνθρωποι αισθάνονται για τη γενετική μηχανική βασίζεται στη λογική. Αυτές οι ανησυχίες προχωρούν πέρα από τα δύο πιο εμφανή επιχειρήματα της ασφάλειας και της δικαιοσύνης. Ακόμη και αν οι γενετικές βελτιώσεις ήταν πλήρως ασφαλείς (χωρίς απροσδόκητα αποτελέσματα) και προσφέρονταν σε όλους ελεύθερα (χωρίς άρνηση πρόσβασης), θα ήταν πάλι ηθικά ύποπτα.

Οι γονείς μπορεί να θεωρούν ότι κάνουν χάρη στα παιδιά τους "σχεδιάζοντας" τα ώστε να επιτυγχάνουν. Όμως η ευθύνη των γονέων να αναθρέψουν τα παιδιά τους, δεν τους δίνει το δικαίωμα να προδιαγράψουν/προκαθορίσουν το μέλλον τους.

Ο ίδιος λέει "για να εκτιμήσουμε τα παιδιά ως δώρα πρέπει να τα δεχτούμε όπως έρχονται, όχι ως αντικείμενα της επιλογής μας, ή προϊόντα της βούλησης μας, ή αντικείμενα της φιλοδοξίας μας, η γονεϊκή αγάπη δεν είναι εξαρτώμενη από τα ταλέντα και τα χαρακτηριστικά που τυγχάνει να έχει το παιδί. Η γενετική διαχείριση αντιπροσωπεύει ένα είδος "ύβρης" εκ μέρους των γονέων που σχεδιάζουν το παιδί τους και παραμορφώνει τη σχέση μεταξύ γονέα και παιδιού." Το γεγονός ότι δεν είμαστε όλοι υπεύθυνοι για το πώς είμαστε "είναι μια ευλογία και όχι μια κατάρα"

"υπάρχει κάτι ελκυστικό, ακόμη και μεθυστικό, σε ένα όραμα της ανθρώπινης ελευθερίας αποδεσμευμένης από το δεδομένο", ομολογεί ο Sandel. Η γενετική μηχανική μπορεί να ειπωθεί ως " η υπέρτατη

---

⁷⁰ Sandel, M. J. (2004). The case against perfection. *The Atlantic Monthly* , 293 (3), 51-62.

έκφραση της απόφασης μας να δούμε τους εαυτούς μας να κυριαρχούμε στον κόσμο, οι κυρίαρχοι της φύσης .... αλλά αυτό το όραμα της ελευθερίας είναι ελαττωματικό.

Επίλογος

Η βιοτεχνολογική επανάσταση αλλοίωσε τη φυσιολογική διαδικασία μέσα από την οποία οι "δεσμοί αίματος" και η γονεϊκότητα μπορούσε να οριστεί και να καθοριστεί. Η ταχύτητα της ερευνητικής βιοιατρικής εξέλιξης φέρνει στο προσκήνιο λύσεις σε ζητήματα που ήταν άλυτα στο παρελθόν. Μέσα από τα καινούρια δεδομένα που η βιοτεχνολογία δημιουργεί σχετικά με την αναπαραγωγή του ανθρώπου καθίσταται ασύλληπτη στο μέγεθος της, απρόβλεπτη στις συνέπειες της και αιφνιδιαστική στην εμφάνιση και στην εδραίωση των επιτευγμάτων της πολλές φορές σχεδόν άμεσα, ως κοινωνική πρακτική, μην αφήνοντας ίσως το απαιτούμενο χρονικό όριο για τη φιλοσοφία και την ηθική να εκτιμήσουν και να δώσουν με τη σειρά της τη δική τους οπτική και κριτική αυτών των εξελίξεων. Η ταχύτητα με την οποία τόσο εύκολα συμβιβάζουν τις νέες γνώσεις και δυνατότητες με ήδη υπάρχοντες κοινωνικούς θεσμούς, καθιστά πιο δύσκολο το ρόλο της βιοηθικής στην προσπάθεια προεκτίμησης των αποτελεσμάτων όλων αυτών των τεχνικών που αναπτύσσονται ραγδαία σε καθημερινή βάση, καθώς εγείρουν διλήμματα ορίων, προσδίδοντας άλλο νόημα σε έννοιες όπως ζωή και θάνατος, αυτονομία και δικαίωμα, κοινωνία και άτομο, οικογένεια και πρόσωπο, γονέας και παιδί, πατέρας και μητέρα, μετατρέποντας τις σε ζητήματα που απαιτούν πολλές φορές τη διαμεσολάβηση άλλων κοινωνικών θεσμών για την τεκμηρίωση τους.

Η ικανότητα συμμετοχής μέσω της ικανότητας του λόγου στην κοινωνία των ανθρώπων απαιτεί την αυτονομία του ατόμου η οποία του επιτρέπει να λαμβάνει σημαντικές αποφάσεις ως προς την πορεία της ζωής του οι οποίες και θα της προσδώσουν το νόημα που αυτός επιθυμεί , και να τις εκτελεί χωρίς εξωτερικές παρεμβάσεις.⁷¹ Πολλές φορές ωστόσο η αυτονομία αυτή κατά την άσκηση της είναι δυνατόν να φέρει αποτελέσματα τα οποία να πρέπει να υποστούν κριτική λόγω των επιπτώσεων τους οι οποίες δεν αφορούν άμεσα το άτομο αλλά το αποτέλεσμα της πράξης. Η προστασία της ελευθερίας του ατόμου το βοηθά να εκφράζεται και να ενεργεί με βάση τις αξίες, τις πεποιθήσεις και τα συμφέροντά του, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι η ελευθερία δράσης παράγει πάντα ορθά αποτελέσματα, ή ότι μπορεί να είναι απεριόριστη.

Η αναπαραγωγή του ανθρώπου είναι ένα ζήτημα τέτοιο, το οποίο ξεκινά από το άτομο ως πράξη ελεύθερης βούλησης και καταλήγει στη δημιουργία ενός άλλου ανθρώπου του οποίου η αυτονομία και τα συμφέροντα εξαρτώνται άμεσα από την άσκηση της αυτονομίας του πρώτου. Η απόκτηση παιδιών είναι μια άσκηση της αυτόνομης βούλησης και είναι μια δέσμευση στην αγάπη, την φροντίδα, την ανατροφή. Ο σχεδιασμός της γονεϊκότητας πρέπει να διέπεται από επίγνωση και συναισθηματική ταύτιση για τις ανάγκες του παιδιού.

Δεν είναι άσκηση γονικής υπευθυνότητας να φέρω στον κόσμο ένα παιδί που θα υποφέρει και μετά θα πεθάνει, ή θα στερηθεί όλα τα βασικά αγαθά για την ανθρώπινη άκμαση και ευημερία, ούτε ασκώ ένα μονομερές δικαίωμα να δημιουργήσω μια ιδιαίτερη σχέση, η οποία εξ ορισμού περιλαμβάνει και ένα δεύτερο πρόσωπο το παιδί, το οποίο δεν είναι σε θέση να συναινέσει ή όχι στη δημιουργία αυτής της σχέσης.

Όταν βλέπουμε τα άλλα άτομα ως αυτοσκοπούς, με έλλογη λειτουργία και αυτονομία, δεσμευόμαστε σε μια λιγότερο αφηρημένη έννοια της

---

⁷¹ Dworkin, R. (1983). *Life's Dominion An argument about abortion, euthanasia, and individual freedom*. Harper Collins, p 222

ελευθερίας η οποία σταθμίζει τον τρόπο με τον οποίο οι προσωπικές επιλογές τροποποιούν και διαμορφώνουν τον κόσμο στον οποίο συντελούνται. Το ζήτημα του πεδίου που μπορεί να έχει η προσωπική ελευθερία ως προς ένα απεριόριστο δικαίωμα στην αναπαραγωγή μπορεί μόνο να τεθεί ως μια πλευρά της ανθρώπινης πραγματικότητας μας, ως όντα τα οποία με τη δύναμη της αναπαραγωγής μπορούν και δημιουργούν σχέσεις με πολύ βαθιές προσωπικές και κοινωνικές επιπτώσεις.

Η Προμηθεϊκή φιλοδοξία του ανθρώπου να επαναδημιουργήσει τη ζωή με τη βοήθεια της τεχνολογίας της γενετικής μηχανικής, ώστε να μπορεί να ικανοποιεί τις επιθυμίες του και να εξυπηρετεί τους σκοπούς του μετατοπίζει και μετατρέπει μια φυσιολογική διαδικασία σε έναν αγώνα δρόμου προς την τελειότητα χρησιμοποιώντας ως δικαιολογητική βάση τις έννοιες δικαίωμα και ελευθερία.

Η αναπαραγωγή και η γονεϊκότητα είναι σαφώς καταστάσεις οι οποίες προϋποθέτουν την ελευθερία, ωστόσο η αντικειμενικοποίηση των παιδιών, η φτώχεια του νοήματος της εμπειρίας της αναπαραγωγής, ζημιώνουν τις έννοιες της συγγένειας, απαιτώντας να δώσουμε μεγαλύτερη προσοχή στην έννοια του προσώπου, των αναπαραγωγικών μας δυνατοτήτων και τις σχέσεις γονεών-παιδιών.

Η ηθική είναι απότοκος της κοινωνικής οργάνωσης και της πολιτισμικής αναβάθμισης της ανθρωπότητας. Είναι κατάκτηση της ανθρωπότητας η οποία θωρακίζει την ανθρώπινη ελευθερία και δικαιώνει την έλλογη φύση του ανθρώπου. Η κοινωνική οργάνωση διέπεται από θεσμούς, οι οποίοι συμβάλλουν στην αρμονική διαιώνιση της. Ένας από τους πρωταρχικούς θεσμούς είναι και η οικογένεια. Η αναπαραγωγή αποκτά εκτός από τη βιολογική της διάσταση και ηθική καθώς αποτελεί ένα γεγονός που νοηματοδοτείται κοινωνικά καθώς αποτελεί τον πρωτογενή φορέα κοινωνικοποίησης και ηθικοποίησης των μελών της.

Άρα στα πλαίσια της οικογένειας καλλιεργείται η κοινωνική ηθική, εμφανίζονται αξίες οι οποίες αποτελούν ερείσματα της ηθικής και της

δικαιικής τάξης και διασφαλίζονται ή υπονομεύονται τα δικαιώματα των παιδιών, τα οποία αν και ανθρώπινα όντα δεν έχουν την δυνατότητα για αυτοκαθορισμό.

Γι' αυτό η γονεϊκότητα δεν είναι ένα δικαίωμα απεριόριστο, καθώς η αναπαραγωγή μπορεί να είναι ένα βιολογικό φαινόμενο, το οποίο έχει κοινωνική διάσταση και βαθιά ηθική, καθώς μπορεί να θέσει υπό καθεστώς διακινδύνευσης τα δικαιώματα τρίτων, των παιδιών, που δεν μπορούν να έχουν αυτόνομη δράση και ικανότητα επιλογής.

Σε αρκετές περιπτώσεις η αναπαραγωγή ως δικαίωμα ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας συγκρούεται με τα χρηστά ήθη και με ηθικές αξίες που είναι θεμελιώδεις στη βιοηθική, όπως η ανθρώπινη αξιοπρέπεια. Σεβόμαστε την αξιοπρέπεια ενός παιδιού όταν σχεδιάζουμε τη ζωή του σε συνθήκες που δε θα υπονομεύουν και δε θα θίγουν τους βασικούς όρους της ύπαρξης του, όπως η δυνατότητα του για πρόσβαση στην τροφή, την υγεία, και την μόρφωση. Αλλιώς σε μερικές περιπτώσεις, οι επιλογές μας στην αναπαραγωγή μπορεί να βρίσκονται σε σύγκρουση με τα συμφέροντα του παιδιού και να μη λαμβάνουν υπόψη ούτε τις αρχές της μη βλάβης αλλά ούτε και του σεβασμού της δημιουργίας μιας νέας ζωής, όχι μόνο ως ιερής αλλά και ως εν δυνάμει αυτόνομης ανθρώπινης οντότητας.

Τα ανθρώπινα δικαιώματα δεν "χρειάζονται" για τη ζωή αλλά για μια ζωή με αξιοπρέπεια. "υπάρχει ένα ανθρώπινο δικαίωμα στο x" υπονοεί ότι οι άνθρωποι που απολαμβάνουν αυτό το δικαίωμα στο x θα ζήσουν πιο πλούσιες και πιο γεμάτες ανθρώπινες ζωές. Αντίθετα, αυτοί που αδυνατούν να απολαύσουν (τα αντικείμενα) των ανθρωπίνων δικαιωμάτων θα είναι σ' αυτό το βαθμό αποξενωμένοι από την ηθική τους φύση.

Για τον Fried, το πρωταρχικό μας καθήκον είναι να κάνουμε το σωστό και να αποφεύγουμε το λάθος. Αυτή η έννοια της προσωπικής ευθύνης οδηγεί σε μια ερμηνεία της ηθικής επιλογής του σωστού από το λάθος που λειτουργεί μέσα στα πλαίσια της πρακτικής πλευράς της ζωής,

θεωρώντας τα δικαιώματα μιας δεύτερης-τάξης έννοιες. Η επιλογή του καλού και η αποφυγή της αδικίας κατά την αναζήτηση του αγαθού μας συνιστά την άσκηση των δικαιωμάτων μας, τα οποία είναι κατηγορικά, αντλώντας την ισχύ τους από τη σφαίρα του αγαθού και του κακού.⁷²

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Archard, D. (2004). *Rights and Childhood* (2nd ed.). Routledge.
2. Archard, D. (2004). Wrongful life. *Philosophy* , 79, 403-420.
3. Archard, D., & David, B. (2010). *Procreation & Parenthood: The Ethics of Bearing and Rearing Children*. Oxford University Press.
4. Arras, J. A. (2003). Reproductive Technology. In C. H. Wellman, A *Companion to Applied Ethics* (pp. 342-355). Blackwell Publishing.
- Austin, M. W. (2007). Philosophy and the family. In M. Austin W., *Conceptions of parenthood: ethics and the family*. Ashgate Publishing .
- Bayne, T., & Avery, K. (2006). *Parenthood and Procreation*. Retrieved from Stanford Encyclopedia of Philosophy: <http://plato.stanford.edu/entries/parenthood/>
- Bayne, T., & Kolers, A. (2003). Toward a pluralistic account of Parenthood. *Bioethics* , 17 (3), 221-242.
- Blustein, J. (1997). Procreation and Parental Responsibility. *Journal of Social Philosophy* , 28 (2), 79-86.
- Brake, E. (2010). Willing Parents: A Voluntaristic Account of Parental Role Obligations. In D. Archard, & D. Benatar, *Procreation &*

---

⁷² Fried, C. (1978). *Right and wrong*. Harvard University Press., pp153-55

Parenthood The ethics of bearing and rearing children (pp. 151-178). Oxford University Press.

Broch, D. (2005). Shaping future children: parental rights and societal interests. *The Journal of Political Philosophy* , 13 (4), 377-398.

Brock, D. W. (2005). Shaping Future Children: Parental Rights and Societal Interests. 13 (4), 377-398.

Campbell, Tom. (2006). *Rights, a critical introduction*. Routledge Contemporary Political Philosophy.

Chadwick, R. F. (1994). *Ethics, reproduction, and genetic control*. Routledge.

Dillard, C. (2007). Rethinking the procreative right. *Yale Human Rights and Development Law Journal* , 10, 1-64.

Dillard, C. (2010). Valuing having children. *Journal of Law and Family Studies* , 12 (151).

Donnelly, J. (2003). *Universal Human Rights in Theory and Practice*. Cornell University Press.

Donnelly, J. (2003). *Universal Human Rights in Theory and Practice*. Cornell University Press.

Dworkin, R. (1996). *Freedom's Law* . Oxford University Press.

Dworkin, R. (1983). *Life's Dominion An argument about abortion, euthanasia, and individual freedom*. Harper Collins.

Dworkin, Ronald. (1977). *Taking Rights Seriously*. Harvard University Press.

Eijhholt, M. (2010). The right to found family as a stillborn right to procreate? *Medical Law Review* , 18, 127-151.

Feinberg, J. (1987). *The Moral Limits of the criminal law vol 1, Harm to Others*. Oxford University Press.

Feinberg, J. (1986). Abortion,. In T. Regan, *Matters of life and Death* .

Feinberg, J. (1980). Is there a right not to be born? In J. Feinberg, *Rights, Justice, and the Bounds of Liberty Essays in Social Philosophy* (pp. 207-220). Princeton University Press.

- Feinberg, J. (1980). The Nature and Value of Rights. In J. Feinberg, *Rights, Justice and the Bounds of Liberty*. Princeton University Press.
- Feinberg, J. Wrongful life and the counterfactual element of harming. *Social Philosophy and Policy* , 4.
- Freedman, L., & Isaacs, S. (1993). Human Rights and Reproductive Choice. *Studies in Family Planning* , 24 (1), 18-30.
- Freeman, M. D. (1997). *The moral status of children Essays on the Rights of the Child*. Martinus Nijhoff Publishers.
- Fried, C. (1978). *Right and wrong*. Harvard University Press.
- Fuscaldo, G. (2006). Genetic ties: Are they morally binding? *Bioethics* , 20 (2), 64-76.
- Garrison, M. (2000). Law making for baby making, An interpretive approach to the determination of legal parentage. *Harvard Law Review* , 815.
- Gewirth, A. (1984). Are there any absolute rights? In J. Waldron, *Theories of rights* (pp. 91-110). Oxford University Press.
- Gewirth, A. (1984). The epistemology of human rights. *Social Philosophy & Policy* , 1 (2), 1-24.
- Griffin, J. (2008). *On human rights*. New York: Oxford University Press.
- Harris, J. (2003). Cloning. In R. G. Frey, & W. C. Heath, *A Companion to Applied Ethics* (pp. 382-395). Blackwell Companions to Philosophy.
- Harris, J. (1998). Rights and reproductive choice. In J. Harris, & S. Holm, *The future of human reproduction Ethics, Choice and Regulation* (pp. 5-37). Oxford University Press.
- Harris, J. (1985). *The Value Life*. Rutledge & Kegan Paul plc.
- Harris, J. (1990). The wrong of wrongful life. *Journal of Law and Society* , 17 (1), 90-105.
- Hart, H. (1984). Are there any natural rights? In J. Waldron, *Theories of rights*. Oxford University Press.
- Heyd, David. (1992). *Genethics moral issues in the creation of people*. University of California Press.

- Hill, J. L. (1991). What does it mean to be a "parent"? The claims of biology as the basis for parental rights. *New York University Law Review* , 388-417.
- Hohfeld, W. N. (1919). *Fundamental Legal Conceptions and Other Legal Essays*. New Haven: Yale University Press.
- Holm, S. (2009). The medicalization of Reproduction- A 30 Year Retrospective. In L. a. Intenational Library of Ethics, & F. Simonstein (Ed.), *Reprogen-ethics and the future of Gender* (Vol. 43, pp. 29-36). Springer.
- Holm, S. (2009). The Medicalization of Reproduction-A 30 Year Retrospective. In F. Simonstein, *Reprogen-Ethics and the Future of Gender, International Library of Ethics, Law, and the New Medicine 43* (pp. 29-36). Springer.
- Hurka, T. (1987). "why value autonomy?". *Social Theory and Practice* , 13, 362-8,370.
- Ignatieff, M. (2003). *Human rights as politics and idolatry*. Princeton University Press.
- kamm, f. m. Rights beyond interests . In F. M. Kamm, *Intricate ethics: rights, responsibilities, and permissibility*. Oxford University Press.
- Kant, I. (1996). *The metaphysics of morals*. (M. Grregor, Ed.) Cambridge University Press.
- Kant, I. (1887). What is right? In *The Philosophy of Law:An exposition of the Fundamental Principles of Jurisprudence as a Science of Right* (W. Hastle, Trans.). Edinburgh: Clark.
- Kuçuradi, I. (2008). *The concept of human dignity and human rights*.
- Lotz, Mianna. (2009, June). Procreative reasons-relevance: on the moral significance of why we have children. *Bioethics* , vol 23 (5), pp. 291-299.
- Mackie, J. (1984). "Can there be a Rights-Based Moral Theory?". In J. Waldron, *Theories of Rights*.
- Mappes, T., & Degrazia, D. (2001). *Biomedical ethics* (fifth ed.). McGraw Hill Companies.

- McCloskey, H. J. (1976). Rights - some conceptual issues. *Australasian Journal of Philosophy* , 54 (2), pp. 99-115.
- McLean, S. A. (2000). A moral right to procreate? ..... In H. Haker, & D. Beyleveld, *The Ethics of Genetics in Human Procreation*. Ashgate Publishing Limited.
- Mill, J. S. (1859). *On Liberty*.
- Murray, T. H. (1996). *The worth of a child*. University of California Press.
- Nagel, T. (2002). Personal rights and public space. In T. Nagel, *Concealment and exposure: and other essays*. Oxford University Press.
- Narveson, J. Utilitarianism and the new generations. *Mind* , 76 (301), 62-72.
- Newson, A. J., & C, S. A. (2005). Reproduction Artificial gametes: new paths to parenthood? *Journal of Medical Ethics* , 31 (3), 184-186.
- Nickel, J. W. (2007). *Making sense of human rights*. Blackwell Publishing.
- O' Neill, O. (1989). Children's rights and children's lives. In O. O' Neill, *Constructions or reason. Exploration of Kant's practical philosophy*. Oxford University Press.
- O' Neill, O. (2000). The 'good enough' parent in the age of new reproductive technologies. In H. Haker, & Beyleveld, *The Ethics of Genetics in Human Procreation* (pp. 33-48). Ashgate Publishing.
- O'Neill, O., & Rudick, W. (1979). Begetting, Bearing and Rearing. In O. Onora, *Having Children: Philosophical and Legal Reflections on Parenthood* (pp. 25-30). Oxford University Press.
- O'Neill, Onora. (2002). Principled autonomy. In O. O'Neill, *Autonomy and Trust in Bioethics* (pp. 83-84-85). Cambridge University Press.
- Parfit, D. (1984). "The Non-Identity-Problem". In D. Parfit, *Reasons and Persons* (pp. 357-61). Oxford: Clarendon Press.
- Pearson, Y. E. (2007). Storks, Cabbage Patches, and the Right to Procreate . *Bioethical Inquiry* , 4, 105-115.
- Quigley, M. (2010). A right to reproduce? *Bioethics* , 24 (8), 403-411.

Raz, J. (1986). *The morality of Freedom*. Oxford University Press.

Raz, Joseph. (1995). Rights and politics. *Indiana Law Journal* , 71 (1).

Robetson, J. (1996). *Children of Choice:Freedom and the new reproductive technologies* (4th ed.). Princeton University Press.

Ryan, M. A. (1990). The argument for unlimited procreative liberty:a feminist critique. *Hastings Center Report* , 20 (4).

Sandel, M. J. (2004). The case against perfection. *The Atlntic Monthly* , 293 (3), 51-62.

Scott, R.(2002) *Rights,duties and the body: law and ethics of the fetal maternal conflict*. Hart Publishing

Sen, A. (1996). Fertility and Coercion. *The University of Law Review* , 63 (3), 1035-1061.

Sen, A. (1982). Rights and Agency. *Philosophy and Public Affairs* , 11 (1), 3-29.

Shanner, L. (1995). The Right to Procreate: When Rights Claims Have Gone Wrong. *McGill Law Journal* , 823-874.

Shiffrin, Seanna Valentine. (1999). Wrongful life, Procreative Responsibility, and the Significance of Harm. *Legal Theory* , 5, pp. 117-148.

Simonstein, F. (2009). *Reprogen- Ethics and the Future of Gender, International Library of Ethics, Law, and the new Medicine*. (F. Simonstein, Ed.) Springer .

Statman, D. (2003). The right to Parenthood, An argument for a narrow interpretation. *Ethical Perspectives* , 224-235.

Steinbock, B., & McClarmock, R. (1994). When is birh unfair to a child? *Hastings Center Report* , 15-21.

Thomson, J. J. (1990). *The Realm of Rights*. Harvard University Press.

Waldron, J. (1981, October). A right to do wrong. *Ethics* .

Wellman, C. (2005)*Medical Law and moral rights*. Springer

Wenar, L. (2010). *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Retrieved from Stanford Encyclopedia of Philosophy: <http://plato.stanford.edu/archives/fall2010/entries/rights>

Wilson, J. G. (2007). Rights. In R. Ashcroft, A. Dawson, H. Draper, & J. McMillan, *Principles of health care ethics* (pp. 239-247). John Wiley & Sons .

Βιδάλης, Τ. (2003). *Ζωή χωρίς πρόσωπο*. Αθήνα: Σάκκουλας Αντ.

Δραγώνα Μονάχου, Μ. (2005). Ιατρικά Υποβοηθούμενη Αναπαραγωγή. Ένας νέος χώρος σύγκρουσης δικαιωμάτων;. "*Διάσκεψη*" *Εθνικής Επιτροπής Βιοηθικής της Κύπρου*. Λευκωσία.

Δραγώνα -Μονάχου, Μ. (1986). *Φιλοσοφία και ανθρώπινα δικαιώματα, τόμος Α*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.

Δραγώνα-Μονάχου, Μ. (2002). Ηθική και Βιοηθική. *Επιστήμη και Κοινωνία* (8-9).

Καράσης, Μ. (2006). Το νέο σχέδιο νόμου για την "εφαρμογή των μεθόδων της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής". *Αρμενόπουλος. Μηνιαία νομική επιθεώρηση* (6).

Κριάρη-Κατράνη, Ι. *Τεχνολογίες Υποβοηθούμενης τεκνοποίησης και θεμελιώδη δικαιώματα. Νομοθετικές και νομολογιακές εξελίξεις στην Ελλάδα και την αλλοδαπή*.

Κριάρη-Κατράνη, Ι. *Το Σύνταγμα και το Σχέδιο Νόμου της Ειδικής Νομοπαρασκευαστικής Επιτροπής του Υπουργείου Δικαιοσύνης "Ιατρική Υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή"*.

Μάλλιος, Ε. (2001). Οι προγεννητικές εξετάσεις και ο κίνδυνος ευγονικής. Σχόλιο στην υπόθεση Perruch. *το Σύνταγμα* (3).

Μανιτάκης, Α. (2002). Η νομοθετική απαγόρευση της κλωνοποίησης. *Το Σύνταγμα* (2).

Μητροσύλη, Μ. (2008). Η μετάβαση από τη Βιοηθική στο Βιοδίκαιο . *Επιστήμη και Κοινωνία* (20), 171-191.

Παπαγεωργίου, Κ. (2008). <http://helios-eie.ekt.gr>. Retrieved from <http://helios-eie.ekt.gr/EIE/bitstream/10442/679/3/M01.009.04.pdf>

Χρυσογόνος, Κ. (2006). *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*. Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη.

